

ДО 70-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477)

Ірина Еткіна

ХОРОЛЬСЬКИЙ РАЙОН ПОЛТАВЩИНИ У 1942 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка)

У даній публікації вперше оприлюднений черговий уривок щоденника сільського вчителя Д.З. Браженка часів Другої світової війни. У передмові матеріали даного уривка стівставлено з іншими джерелами та даними наукової літератури, увага приділяється проблемам економічного визиску окупантами українського села, примусового вивезення жителів сіл на роботи до Німеччини, становища сільських шкіл під окупацією.

Ключові слова: щоденник, німецька окупація, податки, грошова реформа, повсякденне життя селян, сільська школа, примусове вивезення.

Дана публікація є продовженням оприлюднення щоденника Дмитра Браженка часів німецької окупації [4;5;6;7]. Хронологічні рамки даного уривка – 22 серпня 1942 р. – 29 грудня 1942 р. – обумовлені переїздом родини Браженків із Чернігівщини до Хорольського району Полтавської області та закінченням календарного року, який автор щоденника завжди намагався для себе осмислити.

Для науковців щоденник Дмитра Браженка дає унікальну можливість порівняти окупаційний режим на Чернігівщині, тобто у зоні військового управління та на Полтавщині, у Райхскомісаріаті «Україна», очима пересічного обивателя, який був достатньо спостережливим та педантичним у записах найдрібніших подій власного життя та оточуючої дійсності, а також емоційних оцінок тієї ситуації, що відчував сам та помічав за своїми односельцями. Не минуло і двох тижнів перебування на своїй малій батьківщині, як Дмитро Браженко робить чіткий висновок, що на Полтавщині набагато спокійніше, ніж на Чернігівщині [10 вересня 1942]. Кидається у вічі, що чи не кожна сторінка щоденника, що писався навесні-влітку 1942 р. була переповнена подіями, пов'язаними з партизанським рухом на Чернігівщині, відповідними репресіями з боку німців, постійною тривогою та жахом місцевого населення. З переїздом до Хорольського краю все це зникло: жодного слова про партизан, жодного розстрілу або серйозних репресій автор щоденника тут не помічав, зазначаючи, що і до щоденника нема чого записувати.

Однак очікуване полегшення не прийшло: економічна ситуація була значно гіршою, ніж на Чернігівщині. Зрозуміло, що для автора щоденників ідеалізація «краю галушників», де люди культурні, щедрі та швидкі на взаємодопомогу, розбилася об реальність воєнного часу, де кожний шукав власну стратегію виживання, і можливості для альтруїзму знаходили далеко не всі. Сімейна ситуація, де велика родина не в змозі була прийняти до материнської хати ще двох дорослих і двох дітей, примусила Браженка

© Еткіна Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Інституту історії, етнології та правознавства імені Олександра Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

погоджуватися на посаду завідуючого школою у сусідньому з Новоаврамівкою селі Вергуни Хорольського району. Поступово родина Браженків обжила нову квартиру при школі, холодно, сиру і мало пристосовану для проживання з малими дітьми. При повній відсутності господарства Браженки жили впроголодь.

Щоб хоч якось нагодувати свою родину, Дмитро Захарович постійно пересувався між необхідними установами та родичами у Хоролі, Ромодані, Новоаврамівці, Старій Аврамівці, х. Чеховому та Вергунах. Таким чином, він обізнаний з ситуацією чи не в усьому Хорольському районі. І ця ситуація була вкрай скрутною не лише для родини Браженків, що тільки-но переселилися, а практично для всього селянства. Якщо у Авдіївці, на Чернігівщині, громадське господарство ледь животіло, і селянство не поспішало виходити на заробітки трудовнів, то тут працювали навіть у неділю, тобто без вихідних. Робота зі збору врожаю і обмолоту починалася з самого ранку і тривала весь день. Дуня, дружина Браженка, також змушена була працювати таким чином у Новоаврамівці і постійно підганяла чоловіка переїжджати до Вергунів. За запізнення на роботу окупанти могли побити або оштрафувати на 500 рублів [27 вересня 1942]. З наукової літератури відомо, що подібні силові методи примусу селян широко використовувалися окупантами в Райскомісаріаті «Україна», де робочий день під час жнив становив по 16 – 18 годин і розпочинався у 5 – 6 годин ранку [9, с.492].

А ось у с. Вергуни колгосп (тобто громадське господарство) на середину 1942 р. вже розділили, але селяни не виказували великої радості з цього приводу і були «не протів щоб назад організуватися» [1 вересня 1942]. Тобто у даному селі перейшли вже до другого етапу «планомірного переходу від більшовицького колективного господарства до товариські зв'язаних або самостійних селянських господарств» за законом «Про новий аграрний лад» від 15 лютого 1942 р. Якщо на першому етапі відбувся перехід від колгоспів та радгоспів до громадських господарств (в реалії зміна назви, яка серед селян не прижилася), то другий етап передбачав створення хліборобських спілок. Натомість автором щоденника використовується назва «підсобне господарство» щодо с. Вергуни. Станом на 1 грудня 1942 р., у Райхскомісаріаті «Україна» лише 10,4% громадських господарств перетворилися на хліборобські спілки [9, с.483-485]. Безсумнівно, обіцянками запровадити приватну власність на землю окупаційна влада намагалася створити соціальну базу «нового ладу». Але, як видно з даного джерела, селяни були не в захваті від нововведень. Причин цього було кілька. Одна з основних – продовольча політика німців, що здійснювалася через розгалужений німецький апарат керівництва сільським господарством та український цивільний апарат земельних органів, і була запрограмована на досягнення економічного зиску та нещадну експлуатацію українського села [9, с.479; 3, с.341].

Дмитро Браженко помічає, що селянин украї незадоволений фіскальною політикою німців. Якщо на початку окупації з села забирали «лишки», то тепер перевели селянина на «пайок», що становив у середньому 10 кг борошна на дорослого члена родини (якщо працездатні виконали необхідну кількість трудовнів) та 6 кг – на дитину. Крім того, селянин був з усіх сторін обкладений податками: 600 л молока, сотні яєць, кілька раз на рік оподатковувався м'ясом, податок на ловлю риби, неможливість забою власної свині, якщо ще одну не віддав окупантам і т. д. [23 вересня 1942]. Установлено навіть податок на утримання собаки у 105 рублів. Надзвичайно тяжкий податковий тягар, нав'язаний українському селянину, відомий в сучасній науковій літературі. У Райхскомісаріаті «Україна» селяни сплачували понад 12 видів лише грошових податків на рік. При чому якоїсь єдиної системи в цьому питанні не було, адже окупаційна влада в кожному районі встановлювала податки на свій розсуд. А норми поставок м'яса були такі, що у кожного селянського двору забиралося практично все м'ясо та сало. Таким чином, контроль за сільськогосподарським виробництвом був тотальним, і українське село потрапило у повну залежність від окупаційної влади. Історики приходять до висновку: у прифронтових областях, де господарювала війська адміністрація, визиск був меншим, оскільки залежав від поточних потреб армії, тому щось залишалося й селянам [9, с. 496-498]. У ситуації,

коли селянин виявився відчуженим від результатів своєї праці, обіцянки дати землю у приватну власність не справляли на нього жодного ефекту.

Крім фіскальної політики окупантів, природне прагнення українського селянина отримати землю у приватну власність гальмувалося відчуттям тимчасовості окупаційного режиму. Автор щоденників намагається передати це відчуття такими словами: «З ким не говориш, то не відчуваєш в нього палкого бажання щоб залишалося так як воно є, кожен сподівається що так не буде, що треба чогось особого ждати» [8 листопада 1942]. Причому це відчуття хиткості і тимчасовості ситуації було притаманне і старості с. Вергуни Павлу Семеновичу Глуценку, і самому Дмитру Браженку, який визнає своє розчарування. У даному уривку відчувається чітка самоцензура автора. Навіть паперу він боїться довірити думки, що і він, і інші селяни після страшних 30-х років готові були визнати і окупаційну владу, якби вона була хоч трохи людянішою, а тепер очікували «чогось особого», тобто повернення радянської влади. Тільки її повернення як очікували, так і боялися, бо не знали наскільки жорсткий режим буде встановлений нею.

На сторінках щоденника Дмитра Браженка знайшла відображення проблема грошової реформи, що впроваджувалася центральним емісійним банком України, що був створений окупаційною владою навесні 1942 р. у м. Ровно. З 1 червня 1942 р. цей банк розпочав випуск власних грошових купюр у карбованцях. Німці встановили співвідношення: 1 райхсмарка – 10 крб. На правому боці зовнішньої сторони банкноти було зображено: голови дитини (банкнота у 5 крб.), селянки (10 крб.), робітника (20 крб.), шахтаря (50 крб.), моряка (100 крб.) і хіміка (500 крб.) Українські карбованці приймалися для розрахункових операцій тільки на території Райхскомісаріату «Україна». Грошова реформа запроваджувалася і втілювалася таким чином, що практично дорівнювала конфіскації радянських грошей [1, с. 453-454]. Дмитро Захарович Браженко у с. Вергуни отримав завдання від старости збирати у селян радянські гроші і видавати їм карбованці. Але, як видно з джерела, селяни швидко зрозуміли, що їх укотре ошукують, і не поспішали міняти старі гроші: частково через не вигідний курс, частково очікуючи зміну режиму.

Однією з найважливіших тем для автора щоденників залишалася освіта в українському селі, оскільки це було, без перебільшення, його покликання і його шматок хліба (під час окупації в буквальному сенсі слова у вигляді пайку з борошна та картоплі у розрахунку 300 г на кожного члена родини).

Вергунівська початкова 4-річна школа відкрилася, як і належить, 1 вересня. І відразу завідуючий зіткнувся з тією ж проблемою, що і в Авдіївці на Чернігівщині: населення не хоче відправляти дітей до школи. Причини ті самі: крайня бідність, зайнятість молодших школярів на роботах, у т. ч. пастушестві. Всі теоретичні викладки Дмитра Браженка про необхідність хоча б семирічного навчання та важливість науки для подальшої долі дітей розбивалися об небажання батьків водити дітей до школи у смутні часи.

Автор щоденників порівнює становище школи на Чернігівщині й Полтавщині. Виявляється, в Авдіївці він не цінував те, що було: влада виділила значні кошти (9 тис. руб.) на ремонт школи, велося окреме викладання німецької мови, завідуючий школою тільки викладав предмети, але не був класним керівником. У Вергунах усе було по-іншому, і без державної підтримки завідуючі шкіл були повністю залежні від старости села та місцевого господарства. Крім того, з'ясувавши ситуацію в навколишніх селах і районах, Браженко зрозумів, що єдиної шкільної програми і настанов щодо роботи шкіл у німців немає [14 вересня 1942]. А вже 23 вересня заняття припинилися без роз'яснення причин. Учителі залишилися без роботи, а Браженко на ставці у 150 руб., чого вистачало лише на півлітра олії за ринковими цінами. Тим часом окупаційна влада продовжувала вилучати зі школи книжки і навіть глобуси з метою їхньої перевірки і цензури. Таким чином, щоденник Дмитра Браженка підтверджує висновок істориків про те, що у військовій зоні проводилася ліберальніша освітня політика, ніж на території Райхскомісаріату. Це пояснювалося тим, що чимало військових поділяли думку А. Розенберга про необхідність гнучкішої окупаційної політики в Україні [2, с.146].

На сторінках щоденника знайшла продовження тема примусового вивезення сільського населення на роботи до Німеччини, оскільки Дмитро Браженко був уповноважений агітувати за добровільний виїзд селянства. З записів цілком зрозуміло, що Д. Браженко застав на Полтавщині далеко не першу хвилю вивезення. До свого обов'язку ставився як до вимушеної роботи і виконував формально, оскільки розумів, що листи з Німеччини про важкі роботи і погане ставлення німців та розповіді тих, хто через хворобу повернувся додому, мають на селянство більший вплив, ніж його агітація [9 листопада 1942]. Як і на Чернігівщині, вивезення на роботи було примусовим. В записах наступних днів автор неохоче, буквально одним рядком пише про свою вимушену агітацію, оскільки бачить сльози і співчуває односельцям, а можливо тут знову ж таки присутній момент свідомої чи підсвідомої самоцензури.

Щоденник Д. З. Браженка окреслює також проблему культурного життя селянства під час окупації. За чотири місяці автору щоденників удалося переглянути дві вистави у сільських будинках Новоаврамівки та Вергунів, поставлені місцевими драмгуртками. Хоч виступи подекуди виглядали слабенькими, все ж це була розвага для того часу, коли навіть патефони у населення були вилучені. Але подією півріччя, безперечно, було проведення свята врожаю. Готувалися до нього чи не весь листопад, але німці хвилювалися, щоб ця подія не співпала із жовтневими радянськими святами і їх не нагадувала. Впродовж усього листопада окупанти закривали очі на те, що селяни тягнуть з полів буряки для самогонуваріння, і селянство практично в кожному дворі завзято зайнялося цим промислом. І саме свято, що відбулося 28 – 30 листопада у с. Новоаврамівка, і постійне пияцтво селян напередодні і після нього Браженко пояснює прагненням забути горе, а не радістю. Український селянин сидів на просяному хлібі, не мав права зарізати свою свиню, бракувало закуски навіть під час свята, а в думках маячило можливе наближення фронту і ставлення радянської влади до тих, хто залишився під владою німців і на них працював. Свято врожаю відбувалося в багатьох українських селях, про що відомо із джерел особового походження, нерідко його влаштовували на честь розділу общинного господарства та наділення селянства землею. Німці пишно обставляли такі заходи, починаючи з виступів представника окупаційної влади, потім подяки з боку місцевих керівників і обов'язкового святкового обіду [8, с.161]. Можливо, подібний початок події мав місце і в Новоаврамівці, але святкування було розділене на окремі гуртки, і автор щоденника потрапив до хати, де збиралася молодь, тому урочистих моментів він не застав.

Даний уривок дає можливість для історика не лише отримати матеріал про соціально-економічне становище, рівень культури та освіти в українському селі під час окупації, а й простежити обрану стратегію виживання для конкретного обивателя та його родини. Закинутий у чуже село майже без засобів існування, він буде свої відносини з місцевим керівництвом села, керівництвом районних установ у Хоролі, односельцями, родичами, спрямовані на те, щоб вижити. Подекуди вдається до крадіжок картоплі та буряків, подекуди до невеликої брехні задля отримання пайків у обох селах, подекуди до умовлянь старост села та підсобного господарства швидше відремонтувати квартиру. Йому приходиться просити допомоги у родичів, гнати горілку як діючу валюту, агітувати до роботи у Німеччині, хоч це викликає особисту відразу, читати окупаційну газету між рядків, щоб передбачити, як діяти далі, і т. д. Саме такий неповторний індивідуальний досвід дає можливість науковцям реконструювати повсякденне життя населення у критичні моменти історії, показати його у всій складності без спрощених схем та навішування ярликів «коллаборантів» та «окупаційних пособників».

1. Ветров І. Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 1. – С. 446 – 474.

2. Голиш І., Голиш Л. Трагедія знівченого дитинства // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько; – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 2. – С.127 – 174.

3. Гончаренко О., Лисенко О, Першина Т. Система управління окупованими територіями України // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 1. – С. 319 – 367.

4. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини на початку німецької окупації (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2013. – №2. – С.71-89.

5. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини наприкінці 1941 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2014. – №1 –3. – С.90-119.

6. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини у 1942 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2014. – №5. – С.158-216.

7. Еткіна І. Чернігівщина напередодні німецької окупації очима сільського вчителя (Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2012. – №3-4. – С.44-60.

8. Нагайко Т. Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни (на матеріалах центральних областей) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. редактор В. А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 148 – 165.

9. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 1. – С. 475-511.

Щоденник Д. З. Браженка

22го СЕРПНЯ

Ще не зійшло сонце, як ми вже були на ногах і рушили в далеку дорогу. Починаючи з самого Коропа в очі кидається така картина: по шляху, та й на полі бачиш одні лише ребра з автомашин, танки підбиті, пушки та інше негодне воєнне спорядження, що їх колись мали червоні і покидали під час бою минулого року. Найбільше ці страхітливі сліди війни можна бачити в с. Макіївка* під Батурином, де лежать боком чи стоять підбиті танки й десятками ребрами лежать автомашини. В цьому ж селі в час бою багато згоріло хат. З Макіївки через луг будують великий міст. Не приходилося і бачити такого моста. Більше кілометра буде довжиною. На ночівлі залишилися за Батурином в 9 км в с. Метченки**.

Дорогою прийшлося зробити лишніх 5 км. Вїхали в х. Пуста Гребля, а там карантин на коней. Прийшлося трохи вертатися і брати вліво через с. Утюшу***.

23го СЕРПНЯ

Ще не повидніло як поїхали з Метченків. Була сьогодні неділя. Ми з собою веземо з пуд муки. Я б'ю ціль, щоб обміняти її в Бахмачі на сіль. Недоїзжаючи до переїзду, поснідавши я й рушив веломашиною вправо за 8 км в Бахмач на базар.

Прибуваю туди. Але мука вже не грає такої ролі, як тиждень тому назад. Так і не вдалося проміняти колиб ще не спішив. На все ціни високі. Здебільшого все йде на товарообмін, та того чого багато продають за гроші. Так за літру молока просять 20

* правильна назва – с. Матіївка (сьогодні Бахмацького району).

** правильна назва – с. Митченки (сьогодні Бахмацького району).

*** правильна назва – с. Атюша (сьогодні Коропського району).

крб., за десяток яєць 70 крб. Порошок красільний – 15 крб. і т.д. Стакан солі 40 крб.

Не радує мене і людей що оселяють села по шляху нашого слідування, це відсутність дощу. Все горить. Картопля плоха, особливо це замітно за Бахмачем і до самого Красного Колядина в якому ми зупинялися ночувати. Озимина абож була не доброякісно посіяна або вимерзла і вродила плохо. На сотих хто посіяв зернові, відбирали й здавалось в заготовку.

Що як таке й на Полтавщині? Скрутно мені прийдеється. Чуть не весь день перемінно везу то Валю, то Ніну.

24 СЕРПНЯ

Ще не посвітало як вибула підвода з Красного Колядина. Правда я ще веломашиною було задержався. Днем встановлюється сильна жара. Сонце невимовно пече. Огородина відчуває велику потребу в вологості. Люди з страхом дивляться на цю природну стихію.

Ідучи на Полтавщину наочно бачиш як змінюється побут, звичаї і образ життя, їх заняття. Так ще з Різдвяного появилися тини, що зв'язано з відсутністю лісу. Кидається в очі розведення населенням гусей від Макіївки і аж до Волошівки*. Махорку садять починаючи приблизно з Тиниці і до Лохвиці. Ще в Батурині і вози здебільшого пароконні. Особливо з Талалаєвки появляється характерний обичай полтавця. Тут уже хатки біленькі з глини з вишневим садочком навколо й квітами.

За сьогоднішній день нічого особливого в дорозі не трапилось. Мучить тільки ця дорога, особливо дітей, та ще в таку жару. Мене весь день тривожило душу відношення до мого прибуття додому. Адже там без нас сімейка 8 душ, та нас 4! Коли б ще хоч урожай добрий.

Сьогодні в Талалаєвці читав газету. Війна набирає все більших розмірів. Німці наступають на Кавказ, а в районі Ржева ведуть тяжкі оборонні бої. У Франції була спроба висадити десант англійців, американців, канадців і військ Де-Голя**, але розбитий.

Ночувати зупинилися в бригаді с. Волошівка.

25 СЕРПНЯ

Сьогодні після сходу сонця прибули в Полтавську область. Ступень за ступенем ідеш вперед. Незамітно на перший погляд, але на п'ятий день подорожі відчуваєш, що способи обробітку землі змінилися. Відчуваєш що як дише край «галушників» полтавським повітрям.

Переїхали сьогодні Лохвицю. Місто незначне. Вечером приїхали в Сенчу і рішили їхати до с. Часниківки, де живе сім'я мого підводчика. Приїхали туди годин у десять, де й залишилися ночувати.

26 СЕРПНЯ

Договорив підводчика щоб він довіз нас до Ромодану, а там 25 км додому. Ранком написав йому доручення одержати 0,05 га мого огорожу за його труди в доставці. Годин у 8 і вирушили в Ромодан. Годин у 3 були там. Велосипедим було їх випередив і ліг відпочити, і заснув. Чуть не під самим Ромоданом наздогнав підводу, проливаючи пота. Покричала тоді на мене Дуня.

Прибули в Ромодан годин у 3. Доки влаштувалися з «квартирою», дякувати старостам села, що влаштували вони мою сім'ю у кінному сараї без дверей. Хуже за свиней вважають людей. Я суперечив цьому. Але вперлись як осли, другого місця говорять нема, а поселять на ночівлю до дядьків, кажуть не гігієнічно. А це гігієнічно, якщо в сараї повно кізків, та й солома не міняється на якій ночують приїзжі.

Перед вечером виїхав веломашиною на Ново-Аврамівку. По дорозі в Новачисі прийшлося ремонтувати велосипеда. Прибув додому, коли вже смеркало. Вхожу в хату і здороваюсь. Мені на привітання відповідають. Питаю чи пізнали мене. Ялисавета каже що ні, а мати теж бачу, що по голосу не пізнає. Потім згодом коли я почав говорити мене пізнала. Ну як і треба було ожидати стара мати почала плакати з радості і з жалю, що ще двох синів немає.

---

* правильна назва – с. Волошнівка (сьогодні Роменського району Сумської області)

** мається на увазі Шарль де Голль, що очолював у Лондоні рух «Вільна Франція»

27го СЕРПНЯ

Рано Петро взяв парицю коней і ми поїхали в Ромодан по сім'ю. Розраховували в обід повернутися. Та прийшлося прибути лише вечером, коли добре смеркло, причиною чого було те що великий круг ми зробили кілометрів на 10 в одну сторону. Прямий шлях через Стару Аврамівку, та там мосту немає і ми об'їзжали через Бутівці паромом через р. Хорол.

Неважно живуть і дома. Як прийдеться мені жити, сам не знаю. Жодного хунта картоплі, ні одного грама жирів. Тут спробуй довести ладу. А тут ще й з роботою не знаєш як бути, чи знайду, може в колгосп прийдеться ходити.

28 СЕРПНЯ

І так сімейка чуть що не в того нашого Омелька – 12 душ, тільки дрібних дітей – 5, наче в яслях. Сьогодні їздив в х. Чехів на храм до дядьків. Давно їх не бачив. Одного 12 років не бачив і хотілося побачити.

Недовольні були сім'ї і самі дядьки попом, який правил до 4 годин дня і погулять ніколи було. А тих дядьків там 5, всіх і не прийшлося обійти, був лише в двох. Туди їхав веломашиною, а назад одна камера розклеїлась на стику і клею не було, прийшлося вести її додому в руках, а Валю нести перемінно. Погуляли не плохо. Сьогодні збирались було хмарки думали, що дощ піде, але не пішов. Кажуть більше місяця як немає дощу.

29 СЕРПНЯ

Ще учора ходив у сільуправу, щоб стати на учот, однак мене направили в Хорол, і от сьогодні я веломашиною і поїхав, одночасово з наміром влаштуватися на роботу. Щоб стати на учот, вірній на приписку прийшлося бути і в земуправі, звідки дали бумажку в гром. г-во, що я туди направляюся на роботу, потім в поліції, а потім в Райуправу. Дозвіл на приписку дали. В Райосвіті мені сказали, щоб прийшов удруге, можливо, що влаштують на роботу. Між іншим бачив того хорольця, що приїзжав з карним загоном в Авдієвку, казав що можна і в їх знайти роботу. Зареєстрував веломашину 50 крб. заплативши. За заяву, що подав у Райосвіту заплатив 5 крб.

30 СЕРПНЯ

Неділя. Хто зробив собі вихідний день. Та робота в громадському господарстві не припинялася. Весь день сидів дома, приходили сусіди, розважались, що грали патефоном.

Ніяк настрою не відновлю. Дуня теж не в настрої. Та й є чому бути такому пригніченому. Бачиш що є й недовольні нами, а далі це, відверто можна буде бачити, бо поки-що ми як гості. Вечером нас позвали до дядька Опанаса на поминки мого діда. 12 років пройшло як він помер. Цей дядько староста релігійної общини. Цілу службу відправив з попом і півчею в хаті. Закуски були добрі, хоч випивки і не було.

31го СЕРПНЯ

Останній день серпня. Завтра початок навчання. Сьогодні знову їздив в Хорол в Райосвіту. Вірніше ходив, а не їздив. Тільки доїхав до М. Попівки, як лопнула камера і покришка. Прийшлося залишати велосипеда за 4 км в Малій Попівці і йти пішком туди й назад. В Райосвіті мені запропоновано стати завідуючим школи в Вергунах. Не хотілося б у те село, та прийдеться іти робити. Мені було пропонується, щоб я сьогодні і вирушив в Вергуни, та я рішив ще порадитися дома.

Сьогодні нарешті після довгої засушливої погоди пішов грозовий дощ.

ВЕРЕСЕНЬ

1го ВЕРЕСНЯ

Сьогодні в школах України голосно задзвонив дзвоник. Діти гучно прибігли до школи, щоб знову розпочати навчання. Один одному вони розповідають про пригоди що їм трапились протягом літніх канікул.

Та цього запалу дитячого немає в дітей Вергунів. Я сьогодні з'явився до вергунівської початкової школи, щоб приступити до виконання своїх обов'язків. Дітей в школу з'явилося мало. В бесідах з дітьми видно, що частина учнів і не збираються ходити до школи. Вони ходять на роботу, чи пасуть скот.

Що з себе являють Вергуни? Історії його не знаю, а тому й не буду про це писати. Село як і всі села району, але з чудовою двоповерховою школою. Однак в її заміститися не збираємося. Учнів тепер 107. 2^а і 3^а класи об'єднуємо. Потрібно всього три учителі. Приміщень хватає в інших будинках, більш придатних для початкової школи, хоч правда повністю не готових до навчання. Я взявся вести 4^а клас, а то б прийшлося вести 2 і 3^а класи разом. Школи ще не приймав, думаю завтра, бо ще немає великої охоти тут працювати, хоч уже сьогодні і почав заміститися.

Кілька слів відступив знову про Вергуни. Колгосп тут уже розділений, але кажуть, що селяни не протів щоб назад організуватися. Село розміщене в ярах і з економіки не зовсім погане. Учителі розповідають, що селяни не погані, але нічого в них не купиш, наче б то неприємно з учителів просити високу ціну, а по пониженій ціні також не хватає в них сміливості продати.

Ходив сьогодні в Вергуни пішком, бо ранком була грязюка (ноччю ішов дощ). Днём дув холодний північний вітер.

2го ВЕРЕСНЯ

День був сьогодні погожий, хоч і вітряний. В Вергуни їздив велосипедом. Привикаю до дороги і не так воно вже й далеко. Всього кілометрів вісім буде і то полем їхати лише три кілометри. Сьогодні побував у великій школі. Чудова школа. Все майно майже збереглося. Фізичний, хімічний і природничий кабінети на місці. З оборукування і наочності школа майже готова до навчання.

В Новій-Аврамівці за готівку сьогодні одержав 20 кг. житнього борошна, 6 кг. пшеничного, 2 кг. пшона і 0,5 кг. олії, як допомогу приїзжим.

3го ВЕРЕСНЯ

Починаю привикати до Вергунів. Сьогодні там було задержався до вечора. Упорядковував шкільні справи. Побував в підсобному господарстві, це так тут називають колгосп колишній, там подав я заяву, щоб мені продали продуктів для харчування. Але старости не бачив і не знаю чим мені допоможуть. Вечером приїхав веломашинною додому.

Дуня мене все підганяє, щоб скоріше ремонтували квартиру. А там треба переробити піч і грубу. Не так воно і страшно, як не найдуть спеціаліста. Буду підганяти.

4го ВЕРЕСНЯ

Сьогодні після заняття час посвятити відвідуванню батьків, тих учнів, що не ходять у школу. Не очікував я що тут в районі, що був одним з передових в розвитку культури і науки та просвіти, буде такий тепер погляд на учобу. В 4^{му} класі числиться по списку 37 учнів. Явилось лише 12 учнів. 25 учнів в школу ще не являлись. Частина з них сьогодні я відвідав. Приходиться констатувати той факт, що учобу міняють на паштусештво. Більшість пасе худобу, чи гусей. Правда є й такі, що заявляють у школу ходити не будуть через те що немає в що удітиса. Безумовно є й такі. Але тепер, коли тепло і це не є поважною причиною. З історії відомо, що голі й босі тяглись до науки і ніякі насмішки й глузування їм не перешкождали в цьому. Тепер не приходиться думати, що наука буде в такому стані як вона була в царські часи, коли для того часу потрібні було неукі, що легко піддавалися уярмлінню. Тепер час не той, тепер потрібні високоосвічені люди, знаючі техніку, а знати техніку аж ніяк неможливо без освіти, щонайменше семирічної. Це тільки в воєнний період приходиться миритися з чотирирічним навчанням, а в дальнішому для кожного буде обов'язкове семирічне навчання.

В учорашньому номері районної газети було вміщено статтю про конференцію в Ровно в церковних справах. Там ясно визначено місце церкви. Видно з статті, що церква відокремлена від держави, бо утримання її і штату тільки за рахунок віруючих. Ніяких податків церква на населення не має права накладати, а також і володіти землями. Закон божий в школі не викладається, для викладання його є церква. На Україні існує дві церкви: Автокефальна православна українська і автономне під зверхництвом Москви. Як видно між собою вони ведуть боротьбу. В дальнішому, якщо це буде продовжуватись, то влада втрутиться. Через пресу заборонено вести дискусію між обома церквами.

5го ВЕРЕСНЯ

Думав бути сьогодні в Хоролі, та так і не прийшлося. Думав прямо з Вергунів і поїхати. Але цей намір не вдався. Виписав в колгоспі меду, олії і муки. Потім одержав і рішив завезти вперед додому, а потім у Хорол. Дома роздумався і не поїхав. Переніс поїздку на понеділок.

Кілька слів про 4^й клас. Видно, що клас в минулому році був недисциплінований, бо є замашка не витримувати 45 хвилин. Гірше всього справа обстоїть з поведінкою поза школою. Щоб не допустити до кричущих порушень, сьогодні присік двох учнів, що непристойно себе поводити поза школою і на переривах.

6го ВЕРЕСНЯ

Неділя. Сьогодні по случаю вихідного пішов побачити ту частину села, де колись я учився. Тепер вона має значно кращий вигляд. Школа акуратна, має охайний вигляд. Шкільний двір огорожений і обсажений декоративними деревами – акаціями. Щось заворушилось зворушливе в глибині душі, побачивши школу в якій почав свою учобу, де одержав першу грамоту. Від школи пройшов селом на Царин, а звідти вже додому. Та тільки тепер все кажесться маленьким і близьким проти того, що казалось в перші роки мого навчання. Безумовно, що тоді пройти було кілометр, що тепер десять.

Погода стоїть тепла, соняшна.

7 ВЕРЕСНЯ

Після закінчення уроків, прямо з Вергунів поїхав у Хорол. Добре було їхати до Хорола велосипедом. Прямо з уклону. В Хоролі віддав копії своїх документів в відділ культури, вияснив ряд питань з шкільного життя. Незадоволений я одним положенням – це зарплата учителям. Всі одержують по 300 крб. незалежно від стажу і освіти. Чи то він закінчив 10 кл. і працює перший рік, чи то працює 30 років і має вищу освіту – все рівно. В дальнішому такі люди можуть відходити від школи на інші роботи. Було запропоновано, щоб я прийняв центральну школу в Вергунах.

8 ВЕРЕСНЯ

Не рухається аж ніяк справа зприводу ремонту квартири в Вергунах. Виявляється болтливність старости села і поворотність в роботі. Одно що рідко його можна бачити в сільуправі, а друге те, що багато обіцяє, а мало що робить. Обіцяв давно приступити ставити печі в квартирі, а ось пройшло тиждень, ані жодного чоловіка не бачу. Сьогодні його обминув і пішов саме поговорити про це з старостою гром. г-ва. Побіцяв, якщо є цегла завтра приступлять до роботи.

З району в сільуправі розіслано директиви в тому щоб притягались до відповідальності батьки, що не посилають своїх дітей до школи. Ще в суботу подано список таких в сільуправу, але староста їх не визиває, ссилаючись на робочий час. Смішно на цю заяву! Щож закривати школу і ждати доки закінчатся роботи?

На вечер приїхав в Нову. Кілька слів про свою домівку. Погано жити в великій сім'ї, при дрібних дітях, та ще в недостатках, при різних характерах людей. Мало коли почуєш добре тихе слово, завжди перестрілка в словах. Дуня все наполягає, щоб переходити в Вергуни. Але це скоро очевидно протягнеться з місяць. Дома добре, що хоч сливи є. Цей рік добре вродили сливи, то хоч сливи витягують. За мої роки відсутності їх чимало йросло, а того ще й обміняно сотих садиби з сливами сусіда Івана Хомича.

Днями, можливо й завтра треба ожидати дощу. Ноччу блискало десь на горизонті.

9 ВЕРЕСНЯ

Нарешті тільки сьогодні почали возити цеглу для печі в моїй квартирі і домовились копати погріб. В школі навчання продовжується без нічого істотного. Подав списки в сільуправу для притягнення тих батьків, що не посилають своїх дітей в школу.

Погода холодна. Вітер північний. Хмарно. Ожидав сьогодні-завтра дощу та обернення вітра потіряло в цьому надію.

10 ВЕРЕСНЯ

День пройшов без нічого важного. Ось кілька днів хоч не пиши щоденника, бо немає чого писати. Куди тут спокійніше Чернігівщини. Тут хіба тільки в газетці нового й дізнаєшся. А в газетці надруковано факт нальотів авіації СРСР на Варшаву,

Данціг і Кенігсберг. Кілька днів тому зайнято Новоросійськ. На всіх фронтах видно німці не наступають.

11го ВЕРЕСНЯ

Ніяк не почнуть робити печі в моїй квартирі в Вергунах. Сьогодні вже про це говорив з старостою села (може в двадцяте), сказав що в понеділок почнуть. Та хоч би скоріше.

12 ВЕРЕСНЯ

Погода ось уже скільки стоїть соняшня. Вітер північний. Ноччу уже відчувається холод. Читав сьогодні районну газету «За краще життя». Номер вийшов збільшений, посвячений річниці визволення (13 вересня німці увійшли в Хорол). Найбільше мене цікавило зведення. Однак нічого важливого там немає. Наступ німців як видно припинився.. На передній ділянці фронту ідуть для німців оборонні бої. Становище німців не блискуче. Циркулюють слухи, що червоні забрали Вороніж.

13го ВЕРЕСНЯ

Неділя. Посвятив цей вихідний день ремонту велосипеда. Ще учора почав це з педалі. Сьогодні з 6 год. ранку проморочився біля нього до 2^х год. дня. Розібрав увесь, змазав. Як той велосипед став. З обіду до нас на своїй колясці прибув Микола Москаленко. Між іншим не глупий парень. Його висловлення розсудливі. В шахматній грі більше мене б'є. Та обіжений він судьбою: не має ніг, а на спині горб. Однак хоч він і каліка, та користується серед населення повагою. Ніколи не застанеш його на самоті, завжди біля нього друзя, чи селяни, які прийшли, щоб чим допомогти, особливо після того як його спіткало горе: померла його мати (в перших числах серпня). Тільки уявити скільки було пережито ним. Крім матері в нього більше нікого не було з рідних, хто б доглядав в нього. Було в нього два брати. Один з них був а армії, де засудили його за розстрату до розстрілу та потім замінили ув'язненням на 10 років, другий був у Полтаві в будинку умалишонних. Він був помішаний з самого малку. Говорити треба, що сім'я Москаленкових була нещаслива. До самого вечора грали патефоном. Вечером гуляв у нього.

Всю ніч летіли літаки. Звечора з сходу на захід, а з половини ночі назад. По звуку судили що то радянські. Перший, що пролітав кинув ракету. Потім на заході були вшишки, мабуть бомбили, а незабаром один полетів назад (розгрузивши мабуть до-мой). В сторону Лубень чуть було два зриви.

14 ВЕРЕСНЯ

Кілька слів з приводу шкіл. Немає нічого твердого в організації шкіл. Пригадую, що на Чернігівщині порядок організації шкіл зовсім інший. Там для німецької мови спеціальні викладавці були, що тільки й викладали німецьку мову. Німецька мова викладалася з другого класу. Зав. школою класу не вів. А ось тут зовсім інше. Німецької мови не викладається в жодному класі. Зав. школою веде клас.

Характерно те, що навіть в зарплаті різниця, так тут одержують ставку всі рівну учитель 300 крб. і зав. школою 400 крб. незалежно від освіти і стажу. Якщо бюджети шкіл на Чернігівщині були значними, хоч би і в Авдієвській школі 9000 крб. лише на ремонт було відпущено, то тут цього немає і ремонт іде силами гр-го г-ва або за гужтруд. Це приводить до того, що завшколою мусить стоптати пороги сільстаростату чи колгоспу, щоб зробити щонебудь. Там де староста недооцінюють школи, то зовсім важко працювати.

В інших районах розповідають в школах зовсім інший порядок. Так в Миргородському районі розпочали навчання і лише кілька днів позанімалися, а потім закрили. В Лубенському районі думають розпочинати 1го листопаду. Там є історія, рукоделіє. Велику увагу приділяється фізкультурі. Як видно імперський комісар ще не дав твердої установки в питанні шкіл.

15 ВЕРЕСНЯ

Кожного здивувало те, що побачив ранком. В цьому році в природі щось коїться надзвичайне. Сю ніч ударив мороз і добрячий. Вода замерзла в посудях надворі. Багато цей мороз наробив злого. Вимерзли мабуть огірки, помідори, кавуни та інша городина. А тут я ще не заготовив на зиму собі огірків і помідорів.

Сьогодні за 13/IX читав газету району за «Краще життя» але нічого там особливо-го потішного немає. Ідуть грандіозні бої. Газета веде велику пропаганду за неменичу перемогу німецької зброї.

Та літаки що позавчора летіли вечером були видно таки радянські, бо видно виконавши своє завдання з другої половини ночі летіли назад.

16 ВЕРЕСНЯ

Кожен вставав з тривогою: ану чи немає морозу, бо учорашній багато наробив шкоди. Багато померзло помідорів, огірків, кавунів. Нащастя сьогодні морозу не було. Було хмарно. Збиралося на дощ, але так і не було з обіду знову стала година.

17 ВЕРЕСНЯ

Учорашнім числом районна газета вийшла на чотирьох сторінках під назвою «Хорольські вісті». В газеті повідомляється що тепер Хорол – область, що об'єднує такі райони: Хорольський, Семенівський, Оболонський, і Покрово-Багачанський. На чолі області області стоїть гебітскомісар. В газеті було звернення до українців шефа району, щоб здавали теплий одяг за що будуть преміюватися горілкою і махоркою.

18 ВЕРЕСНЯ

Учора залишився було переночувати в Вергунах, щоб розв'язати ряд питань з приводу школи, а найбільше за ремонт квартири, бо ремонт іде наче мокре горить. Приміром учора ніщо не робилося.

Почував у учителя Бирика. Живе не погано. Чи й жив коли я так. Їдучи додому мій велосипед обламався. Лопнула камера й покришка.

19 ВЕРЕСНЯ

В Вергуни ходив пішки. Після закінчення заняття пішли з одним учителем збирати огірки в колгоспі, бо не діждешся щоб їх купити, кожен хоче назбирати собі. Завтра думаю доставити діжку для засолки.

20 ВЕРЕСНЯ

Увесь день обходив і так і не знайшов клею, щоб заклеїти камеру. А на завтра треба б було, щоб велосипед був справний, думаю поїхати на храм в Демену-Балку* до дядька Кіндрата, не так на храм як хотів їх побачити, бо не бачився більше 15 років.

21го ВЕРЕСНЯ

І сьогодні ранком не знайшов клею. Прийшлося на Вергуни іти пішком. Вірніше я не ішов, а їхав, та тільки моя роль була за упряжного. Учора у Старій було договори-вся, щоб одвезли діжечку мій хрещений в Вергуни. Та слова вони не дотрималися і прийшлося везти цю діжку тачкою. Правда не важка, але зате доїхав швидко. Тачку пхаєш, вона скоріше котиться і сам тоді за неї поспішаєш. Зробив два уроки, на третій дав самостійну і потім знову за тачку і додому. Коли куди поспішаєш, то наче що підганяє. Доїхав дуже скоро. Дома наскоро помився і перехопивши трохи в шлунок пішов на храм.

Ось в дорозі зустрічають мене німці. Зупиняють підводу. Питають хто я, що я куди і звідки йдуть. Після моєї відповіді ще впевнились в правдивості її в свого кучера. Потім сказали мені що іди, та тільки не заходь в Вербин гуляти.

Ось нарешті і дядку. Ну тут зустріч як відомо яка після довгорічного непобачення. Тут і дядько Павло. Всі вони наче не змінилися, наче я їх лише учора бачив. Правда тітка постаріли, а діти поросли і вже цілком самостійні. Вони ж мене не пізнають і говорять коли б зустріли в дорозі де, то зовсім не звернули уваги що це я. Погуляли не плохо.

Погода сьогодні увесь день хмарна і холодна. Додому вийшли коли вже смеркало.

22 ВЕРЕСНЯ

І сьогодні ходив у Вергуни пішки. Велосипед сьогодні повинен бути вже готовий. Віддав на ремонт. День після учорашнього сьогодні теплий. В небі вже збираються журавлині стаї і кружляючи збираються для вильоту на південь.

23го ВЕРЕСНЯ

Після навчання в школі, після третього уроку поїхав у Хорол за заробітною платією. Як мене так і всіх хто працює на педроботі вразила новина. В Хоролі в від-

---

* правильна назва – с. Демина Балка (сьогодні Хорольського району Полтавської області).

ділі культури повідомлено, що зайняття по школах припиняється на невизначений термін. Всі учителі розпускаються, зарплати не одержують, а пайок обіцяють видати ще на один місяць.

Яка причина, що послужила розпускові шкіл – невідома точно. Говорять що ніби через відсутність програм і підручників. Але справжній корень зла мені кажеться, що не в цьому. Чи не зв'язане це воєнним положенням країни! А слухи ходять тривожні. Говорять що червоні роблять відчайдушні спроби прорватись на захід, газети багато говорять про другий фронт на заході. З газети видно що такий ще не існує, та тільки чому ж мови про його так багато?

В глибах населення все більше і більше впливає на поверхню невдоволення війною і політикою німецького уряду зв'язаною з нею. Приміром гнітюче враження на населення має встановлений пайок. Коли раніше в селян було забрано лишки, то тепер їм встановлено пайок. Пайок цей видається так. В середньому на трудоспособну душу виділяється 10 кг., а на непрацездатного 6 кг. Всі ці кілограми складаються і діляться на кількість трудоднів у серпні. Хто більше робив то той одержить більше 10 кг. а інший може лише 5 кг. на місяць. Правда в Н.Оврамівці діти одержали по 6 кг. а домохазяйки і старики по 10 кг. В тому місяці говорять що буде іначе.

Дядько що вік свій не сидів на пайку безумовно буде невдовольний цим. Строго зараз і в питанні різки свиней. Ніхто не має права різати свиней. Тільки тоді заріжеш, якщо є двоє і одно вперед здаси державі. Налоги також не малі – молока 600 літрів. За собаку заплати 105 крб. Кілька разів платили вже за м'ясо, сотні яєць на г-во та інше. Все це не сприятливо відкладається в глибині селянина.

24 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні розпустили учнів до так сказати особого розпорядження. Учителі здивовані, таким розпорядженням гебітскомісара і занепокоєні своїм становищем. Аджеж вони позбуваються заробітної плати і пайка, а більше всього пайка.

В «Хорольських вістях» в цілком ясній формі вміщена стаття рахсміністра Розенберга про долю європейських народів, де сказано, що вимагати мають право німці, бо вони тепер поставлені на карту існування, що сотні тисяч німецьких синів полягло на полях битви. Інші народи мусять співпрацювати з німцями для скорішого закінчення війни. Зараз ідуть грандіозні, ще небували в історії бої за Сталінград.

25 ВЕРЕСНЯ

Учора грошей не одержав, пообіцяли на сьогодні. Перш за все чим їхати в Хорол рішив заїхати в Вергуни побачити що там робиться. Погреба так і сьогодні не вийшли копати. Для шпаровки печі і груби вийшли, але очікуй від них роботи коли ніщо їм не платиться за гужтруд. Пола робити втрюх (жінки) лише с 11 годин дня, і за день мало що зробили.

З Вергунів їздив у Хорол. Однак грошей не одержав. Запізнився. Касир видав усі гроші. Пообіцяв видати завтра. В відділі культури мені стало відомо, що завідувачі залишаються на місцях одержують 200 крб у місяць і пайок.

26 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні вдалося одержати грошей (зарплату за вересень). Моя ставка 400 крб. Одержав 360 крб. 10 % подоходного вивернено. Спеціально ходив в земвідділ, носив заяву, щоб мені продали картоплі з Ново-Аврамівського громадського господарства. Дозволено продати з розрахунку по 500 грам на день, на мою сім'ю 2 кг. на день, 60 у місяць. Сьогодні ранком виписав 30 кг. картоплі, 5 кг. проса і 40 кг. кавунів.

З Хоролу їздив у Вергуни. Возив гроші своїм працівникам і хотів побачити, що робиться з ремонтом квартири. Нічого не робиться. Стає обідно на старосту села. Погода учора, а тим більше сьогодні жарка.

27 ВЕРЕСНЯ

Неділя. Вихідний день. Це тільки для установ. В громадських господарствах вихідного немає. З самого раннього і до пізнього ідуть на роботи. Біда тому хто запізниться на роботу. Німці вимагають рано виходити на роботу. Тому, хто запізнюється може попасти палки, або штрафу. Так одного оштрафовано в 500 крб.

Сьогодні я їздив у Чехів до дядька Степана з приводу покупки поросляти. Думаю

обзавестись свиньми. Чи удасться заколотити то справа будучого. До 1943 року багато води стече. Тепер то дають різати лише тим, хто вперед здасть свиню державі. Якщо є одно, то тоді три господарі об'єднуються, двоє свиней повинні здати, а одного заколотити і розділити натроє. Це так наче буде, а насправді як буде невідомо. До чого гостинний і щедрий дядько Степан. Що в його є поділитися. Входить в положення другого. Мало таких людей є.

Додому виїхав пізно. Побував ще в двох дядьків. Погода тепла, сонячна. Давно б треба дощу. Сіють у суху землю.

28го ВЕРЕСНЯ

Сьогоднішній день пройшов в розпачі. Перш за все в цьому винувата Дуня. Обвинувачує мене, що я винуватий, що її бригадир визначив до молотарки, куди вона не хоче, бо туди треба іти занадто рано і пізно повертаються. Для неї це не зовсім можливо. Учора хотів бачити бригадира, щоб не визначав її, але його не бачив, а після обіду їздив у Чехів. І от винуватий, що не договорився. Вечером також надута ходила.

Майже увесь день був у Вергунах. Ніяк не підгоню тамошню владу, щоб скоріше кінчали квартиру. Ось сьогодні виділили жінок, але доки зібралися та доки підготувались, то й обід прийшов і мало що зробили. Погреба зовсім не копають.

Учора з села мобілізовано невідому куди кілька чоловіка. Їм пропонується щоб взяли з собою на три дні харчів і те в чім стоять. Куди саме візьмуть – не сказано. Тільки в армію. Ця ж мобілізація молодняка проведена і в других селах. Брали молодих хлопців.

29го ВЕРЕСНЯ

Сьогодні ходили в Вергуни з Дунею. Ознайомилась з квартирою. Говорить що сподобалась. Я думав, що хтось щось буде робити, аж воно нікого немає.

Дивує мене братова поведінка. Чужий каліка рідніше рідної матері! Нігде ні слова не промовивши, нікому, іде жити до Колі Москаленка. Тобто різнитися. Цей Коля самотній, судьбою позбавлений він ніг. Недавно матір похоронив, доглядати йому немає кому, то от Петро покидає свою рідну матір, ділиться і йде його доглядати.

Не вірний його вчинок. За чим погоня? Може думають Галіну грядку ділити, так цього не вдасться, бо ця грядка не підлягає до ділюжки. Я вважаю що він не виграє відходів, та ще в такий тяжкий період. Ось можуть тебе завтра взяти в армію, а ти Ялисовето залишайся з дітьми і калікою. Розраховуєш Петре, що Колі хату збудують. Тепер трудно розраховувати та ще й ризикувати на майбутнє. Тепер тільки й живеш сьогоднішнім днем.

Чи прогадають Мама з Галею і Антоном, пустивши Петра з хати. Ні. За ними залишиться усадьба з садом. Свиней я б не рекомендував ділити, бо ніхто не попросить й капелини з них. Коли-б двоє числилося на одному номері, то тоді може одно заколотити б. Корову краще не ділити а користуватися нею спільно.

30 ВЕРЕСНЯ

Сьогоднішній номер «Хорольських вістей» повідомляє, що ідуть запеклі бої на вулицях Сталінграда. Уже ось більше місяця ідуть сильні бої за це місто. На інших ділянках фронту також ідуть сильні бої. Война в сильному розгарі. На середній і північній ділянках фронту більшовики ведуть наступ, який об німецькі позиції розбивається.

В селах іде мобілізація молодняка. Хоч і говорять, що в поліцію, але це тільки говорять. Справдіж це тільки мабуть початок мобілізації. Невже їх пошлють на Східний фронт. І пошлють. Кинуть в звод кілька чоловіка та й пошлють з німцями.

Погода стоїть ось скільки все соняшна.

ЖОВТЕНЬ

1го ЖОВТНЯ

Щоденно їзжу в Вергуни наче на прийом до лікаря. Знову в школі нічого не робиться. Ні копачів погреба, ні мазальниць немає. Це тільки нервничить мене.

Хотів було виписати картоплі, а мені підносять 16 кг. на десять днів, а за минулий місяць мабуть думають, що пройшов, то мов прожив, то не їж. 300 грам картоплі на

день! Це норма хіба тільки щоб живим бути. До всього цього ще й відсутність в мене огородини хочби якої б то не було просто створює в мене і дружини розпач, а це іноді приводить до сварки.

2го ЖОВТНЯ

Азарт тепер мене взяв до шахматної гри. Кожен хожу до Москаленка Миколи і граю. Так сьогодні, їхавши в Вергуни заїхав і зіграв чотири партії. Також грав і ввечерю до 12 год. Результати ігри ті що тепер виграємо порівну. З перших днів мого приїзду більше я програвав і мало вигравав.

Розповів він мені сьогодні, що думав отравиться, так надокучило йому мучиться. Говорить, що прийняв морфій, але.. але каже що оказалось, що то не морфій. Тод його друг, що дав оказалось його обманув. Дав він ніби йому ще того року для всякого случаю, так ніби для цієї мети. Не думаю щоб друг то зробив такий вчинок.

Нарешті квартира в Вергунах в основному готова.

4 ЖОВТНЯ

Неділя. Казалось би вихідний день. Але всі вихідні дні скасовані. Всі повинні бути на роботі. Хто не виходить на роботу без поважних причин, того штрафують.

Сьогодні їздив у Чехів до дядька Степана. Возив платки за поросю (2 мт. матерії). Почтували мене там не плохо. Обід приготували, видно очікуючи. Обійшлося й не без півлітри самогонки. Гірше всього обстоїть справа з доставкою поросяти додому. Нести погано, а підвода не угадаєш коли буде іти. Погода стоїть увесь час соняшна й тепла. Тільки в останні три ночі був невеликий мороз.

5 ЖОВТНЯ

Ще в суботу староста Вергунів обіцяв, що сьогодні вже буде копатися погреб. Однак справа не рухається. І сьогодні погреб не копається. В суботу в Вергунах були ми з Дунею. Назбирали помідорів 6 відер. Частина з'їли свіжими, а частина прийдеться заготовити на томат.

Сьогодні вдалося виписати картоплі з громадського господарства 240 кг. з розрахунку по 2 кг. на день на 4 душі аж до 1го січня. Прийшлося поспішити з випискою, бо переїду в Вергуни тоді не випишуть. Заплатив 72 крб, тобто по 30 коп. за кілограм. Одержувати буду з поля. Це краще.

6го ЖОВТНЯ

Кілька слів про брата Петра. Погана в його вдача. Думає різниться, і хоч-би слово про це дома вимовив, а тож і півслова не почувеш. Тільки й чуєш від людей, що хоче відходити. Чим різнитися, як різнитися ніколи про це не поговорить, а мамі після всього цього безумовно становиться обідно. Буває так, що мати нагадає йому про це, але не вирвеш у його ладного слова, щось буркне в носа, наче лагідно ніколи він і не говорив.

Сьогодні ранком домовився з бригадиром, що завтра можна одержати картоплю. Був і сьогодні в Вергунах. Виписав 72 кг. картоплі за вересень і жовтень з розрахунку по 300 грам на душу в день.

7го ЖОВТНЯ

Ранком нахмарило і пішов дощ саме тоді коли вже були запряжені корови щоб їхати по картоплю. Незабаром дощ перестав і ми з Ялисоветою таки поїхали по картоплю. Нам пощастило. Тару сам зважив і замість 240 кг. замінив 360 кг. Ідучи додому скинули по дорозі в сватів два лантушки картоплі, так мабуть з кілограмів 100 буде, та лишніх на возі було ще 60 кг. було та вже так номер пройшов. Так що кілограмів 230 лишніх одержав. Що ж мусиш тепер робити та ще в такому становищі як я нахожусь. Де є тільки можливість до цього, то скористовуй момент. Хоч буде це й принизливо, зате ситно.

8 ЖОВТНЯ

Сьогодні їздив у Вергуни, щоб договорить підводу на завтра для перевізки сім'ї і майна в Вергуни. Обіцяють в підсомному г-ві видати підводу. В Вергунах я задержався до смерка. Доки то одержав картоплі 72 кг. виписав борошна (пайок) 22 кг. Всього мені полагається 28 кг. Мелене на вальці, то 3 кг. 400 гр. дерті, та інші відходи.

Кожного дня як їду було в Вергуни ламав кукурудзу в Ст. Оврамівському масиві.

Сьогодні теж, хоч і трудно було. Наламавши її почали снувати підводи то за сояшником, то з сояшником. Прийшлося перевертати вело біля кукурудзи наче ремонтую ступаю собі по рамі, доки не діждався підходящого моменту і поїхав.

9 ЖОВТНЯ

Підготувались до виїзду в Вергуни. Дожидаємо підводу. Погода стоїть тепла. Ось приїздить і підвода пароконна гарба. Все забираю, крім картоплі, думаю по неї ще раз приїздити. Дякувати матері і брату дали мені з пудів два проса, з коробочку ячменю, та інших продуктів. В 1 год. виїхали а годин у три були в Вергунах.

І так віднині я вже житель села Вергунів. Вечером ходив щоб одержати муку. Мука яшна, але прекрасна. Змелена на вальці і вже відсівати не приходиться, бо й на густе сито нічого не остається. Одержав також пайок і в Новій 32 кг.: 22 яшної і 10 кг. гречної.

10 ЖОВТНЯ

Погода сьогодні холодна і хмарна. Думав що йтиме дощ. Але не було. Ранком був туман.

Ранком виписав кілограм олії. В кооперації купив центнер капусти. Доки з усім справився, то пройшло півдня. Після всього цього поїхав в Ново-Аврамівку. Заїхав додому. Там мати сидить і плаче. Обіжається на Петра, що обіжають. Ночували і сю ніч у Колі. Там наїдяться, а додому ніяк не одержать пайка, видно хочуть, щоб не їли його. Після Нової поїхав в Чехів по поросю, яке й перивіз в Нову. Погано було вести. Зв'язали ми його в мішку, а мішок з одної і другої сторони прив'язали вирьовкою. Перекинув так через плече і довів додому. В Вергуни виїхав уже коли смеркло.

11го ЖОВТНЯ

Неділя. Рішив посвятити сьогоднішній день поїздки в Демену-Балку до Олексики Кіндрата. Думаю там купити гарбузів, якщо є. Там саме ставили піч і всі були дома. Був аж до самого вечера. Гостили мене добре. На нове господарство для розводу подарили мені пару курей. Приїхав в Ново-Аврамівку пізно, а тому прийшлося там і ночувати.

12го ЖОВТНЯ

Майже весь день був зайнятий на влаштуванні хліва для поросяти, доки його не закінчив. Тепер залишилося тільки перевезти поросю з НовоАврамівки. Вечером похмарило і навіть дощ бризжав.

13го ЖОВТНЯ

Хоч і сонячний випав день, але такий вітряний та холодний. Настояща осінь. Вдруге оце перечитував виступ Гітлера в спортивному палаці. Порівнюючи з попередніми виступами можна замітити явну різницю. Якщо попередні виступи увінчувалися фразами про остаточний розгром Червоної армії, чи про недалеке досягнення цієї мети, то в цьому виступі він тримає себе в цьому відношенні значно стриманіше. Тільки й зазначив за бої за Сталінград і що Сталінград буде німецьким, бо він має важливе стратегічне значення. Можливо що ще що буде в другій половині промови бо вона ще не вся поміщена в газеті.

Сьогодні в ліс ходили збирати жолуді всією сім'єю.

14 ЖОВТНЯ

Сьогодні Покрова. Настоящий осінній празник. Їздив я в Чехів хутір до дядька Степана зприводу обміну кожного товару. Гостив не плохо. Поражає мене така їх сердечність, до того відсутність усякої скупості.

В Вергуни прибув пізно. Краще ночувати чим їхати нічною велосипедом. Кожна маленька ямочка кажеться за ціле провалля. Як ступнеш в ямку не розраховуючи, так і їдучи веломашиною. Тіль цим приводиш у все більшу негодність велосипед. Конус заднього колеса було як зажало, то довго провозився в темноті, щоб наладити.

15 ЖОВТНЯ

Ще вранці радянські гроші, згідно розпорядження гебітскомісара, утратили свою сили. Залишились в обігу тільки копюри по 1 крб. і по 3 крб.

П'ятки і десятки обмінюються з сьогоднішнього дня і по 3 листопада. Більші копюри почнуть обмінюватися лише з 1го грудня і то не всім разом. Хто такі здасть одержує книжку, наче ошадкаси, та тільки без процентів.

Сьогоднішній день пожертвував збиранню жолудя. Бо маю порося, то хоч жолудем буду годувати. Днём поліція із'яла в мене патефона з пластинками, згідно розпорядження гебітскомісара, Це не тільки в мене, а в усіх. Тут з приводу цього приходиться задуматися. Якщо не повернеться то низько стоїть українець.

16 ЖОВТНЯ

Мене мобілізовано в Вергунівську сільуправу для обміну грошей. Сьогодні вже приступив до обов'язків. Так підрахувавши приплив банкнотів то співвідношення як 60:40 великих до малих, це значить що на ринку залишиться 40 % грошей.

В обідній перерив їздив і сьогодні по жолуді. Більше відра назбирав. Погода роздоцилась. Весь день був хмарний. Тепер з дня на день очитай що погода зовсім зіпсується. А тут з погребом ніяк не впораються. Копач вийде, немає підсобних йому робочих. Тільки досада бере.

17 ЖОВТНЯ

Зовсім зіпсувався сьогодні настрої. Тут умови життя хожі ніж погані. Живеш тільки сьогоднішнім днём, бо не маєш нічого з запасу на протяжний час. Тепер коли цілі країни терплять катастрофу, то для нас смертних, особливо для мене це дуже скоро. А тут підбивши касу виявив, що недостає 360 крб. Наче сам не свій. Щоб їх поповнити необхідно працювати два місяці. Дивуюсь де б вони могли дітися. А бо ж кому приписав, або ж хтось грубо кажучи украв. Якщо приписав, то виявиться лише після закінчення обміну прийнятих по сьогодні грошей.

18 ЖОВТНЯ

Неділя. Так треба було б поїхати в Демену-Балку, але через прийом грошей приходиться сидіти в Вергунах. Не радий, що і взявся, краще б сидів дома, то може що роздобув би де.

19 ЖОВТНЯ

Сьогодні їздили з сільуправи по гроші, нові, українські. Я один був в сільуправі й приймав гроші. Погано несуть гроші. Частина населення навіть не намірена нести, особливо великі копюри, бо порядок їх заміни відомий, почнуть заміняти в грудні і не всім разом. Можливо що в кого й пропадуть. Інші надіються, що колись вони знову стануть в силі.

20 ЖОВТНЯ

Сьогодні в Вергунах почалась видача нових грошей. Тільки й того що розрисовані гроші, а бумага поганого сорта. Довго не будуть тертися в кармані, скоро зносяться. Золотом не забезпечуються. І українського в них хіба тільки й того що раз написано суму карбованців.

В обід їздив в Нову-Аврамівку велосипедом. Необхідно було з'їздити, роздобути солі для засолки капусти, та справитися з іншими ділами. Туди ще добре було їхати, а назад дорога дощем зовсім була зіпсована. Налипало грязі на колеса, так, що вони не крутилися, тормозилося нею. Весь день був хмарний, і все зривався дощ та добрий і не пройшов.

21 ЖОВТНЯ

А робота біля погребача наче тільки сьогодні закипіла, а то все було один вийде, а другого немає. Учора погода було налякала. Думалось що роздоциться щонайменше як на тиждень, а сьогодні вже встановилась сонячна погода, правда холодна.

22 ЖОВТНЯ

Сю ніч добрий ударив мороз, так що ранком наче снігом земля була вкрита – так біліло. Листя посипалося з дерев при маленькому подиху вітру. Мороз особливо дав нагадати за чоботи. Ні в мене, ні в Дуні чобіт немає. Правда і є з чого пошити, та сапожники не придумують ціни, яку б узяти. А тут грошей на всі витрати 1200 крб. і зарплата 180 крб.

23го ЖОВТНЯ

Сьогодні в школу з'явився поліцейський з наміром, згідно розпорядження гебітскомісара, з'яти всі географічні, чи історичні карти, глобуси і літературу, що має щось комуністичне просякнення, та інші речі.

Видачу на обмін і прийом грошей продовжується.

24 ЖОВТНЯ

З'яті в школі наочні приладдя сьогодні відправили в Клепачі, в поліцейський пост, а звідти думають направити в Хорол. Навіть глобуси з'яті. Чому? Не розумію.

Сьогодні договорився в підсобному господарстві взяти підводу на завтра, з'їздити в Ново-Аврамівку.

25 ЖОВТНЯ

Ранком були признаки на погану погоду. Туман і сирість наче говорили на дощ. Я рано пішов в бригаду, щоб там узяти підводу. Виявилось, що немає воза. Прийшлося брати не то віз, не то площадка, не пригадую як його тут називають, общим віз без ящика, що не положи на його то зсунуться. Так от уложив я на цю площадку ящик наче труна і в складі всієї сім'ї годин у 10, а може й пізніше виїхали в Нову. Там нас ожидали і приготувались гостити (бачте я в вівторок попереджав про приїзд). Коні такі, що Новою стидно було їхати. Вони й нічого, та ледачі, чуть сунуться, та все розглядають в сторони, а тут ще й возик не аби який. Кожен огляни зустрічний воза, коней, а тоді і пасажирів.

Думав що не опізнюсь, а прийшлося виїхати на заході сонця, хоч і приказував завгосп, щоб не пізнвся. Смеркло ще в Старій-Оврамівці, та поки згрузили з воза вже в Вергунах збіжжя (картоплі пудів 34, кабаків – 10, буряків – 3 пуди) то ще пройшло з півгодини, а тут і завгосп нарвався, шов з загальних зборів. Прийшлося червоніти, добре що хоч не видно. Правда раніше і не справишся, бо в Новій ми майже і не гуляли, хіба тільки й того що побрився.

З обіду сьогодні встановилося як заведено називати бабине літо. Погода виявилась і стало тепло.

26 ЖОВТНЯ

Кілька слів про свої зуби, бо частенько нагадують вони за себе. Не попоїси як слід болять. Вірніше не зуби, о корні від них. А їх у мене аж шість. Мене судьба обідила в зубах. Ще змалку почали боліти зуби і ось тепер наче старик не розжуєш чогось твердого. І хай би з одної сторони, а то з обох. М'ясо так болить, що хоч не їж. А добре не пожувавши, ковтаючи так, тільки ускладняєш роботу шлунку.

Ходив сьогодні до одного селянина купляти гарбузи. Був він учора в Ромодані на базарі каже що продав 50 штук за 600 крб. величини більше середньої. З мене просить по 6 крб. за штуку, менше середнього. Погода соняшна, тепла. Ранком був добрий морозець.

27го ЖОВТНЯ

Скучно сидіти в сільуправі й приймати гроші, ті що не несуть, або видавати ті що не беруть. Та не всіх одним метром приходиться міряти. Натура українця – це цілком відповіднає здавна охарактеризованого як роботящого, що день і ніч риється в землі і на світ божев'я ніколи глянути, іноді жертвує.

Не так це те що не несуть грошей, можливо, що вони вже вичерпались, а можливо і те, що і свідомо їх придержують, а те більше дивує, що ось ось уже більше тижня лежать гроші і не ідуть окремі громадяни одержувати. Робота і тільки робота пригнітила селянина не тільки в буденний, а і в празничний день.

28 ЖОВТНЯ

По справах обміну грошей і по своїх власних їздив сьогодні в Хорол. Мені було доручено здати 52400 крб. грошей крупних купюр по 2, 3, 5, і 10 червінців, та замінити дрібних 1140 крб. Сума порядочна! Для одного на довго хватило б прожити. Однак прийшлося везти крупні гроші назад, бо через невірну установку секретара сільуправи (не брати показників-листів), без цих листів гроші не прийняли.

В Райземвідділу я добився, щоб Вергунівське підсобне господарство виписало мені картоплі на зимний період з розрахунку по 500 грам на душу в день, стільки ж і буряків. В Відділі культури одержав 200 крб. зарплати за жовтень. Виїхав з Хорола, вірніше вийшов коли смеркало. Потім наздогнало авто, яким я і доїхав в Вергуни.

29го ЖОВТНЯ

Як мокре горить, так будується погреб біля школи. Набридло вже поріг топтати в контору підсобного господарства, наче більше нема що робити мені, що про погріб

нагадувати, та виходить що це основне, бо кожен перш за все дбати про свій добробут, а коли що забезпечити це, то все тоді з-під рук ітимає як по маслі.

Як громом ударено, так потрясло мене те, що староста підсобного заявив, що картоплі в їх немає і через це її мені не випишуть. Хай мов ще буду ждати, як дозволять виписати з посівного фонду. Брехня! Картопля є! В цьому характеризується прояв ступеня заботи про людей. Буду знову свого добиватися в Хоролі.

30^{та} ЖОВТНЯ

Чудна погода стоїть останніми днями. До того тепла, що не відчуваєш, що осінь. Розміщення хмаринок на небі нагадує весну. Стоїть бабине літо. Пожовкле листя на деревах нагадує, що осінь вступила в свою повну роль.

З підсобного г-ва сьогодні мені доставили столових буряків, центнерів 2, більшість з яких померзло чи погрижені, це вплинуло негативно на мене, а дружину зовсім розгнівало. Вона одібрала щось з кілогр. 80, а останні забракувала. Вечером з старостою договорився замінити їх на сахарні. З приводу картоплі, староста села мав беседу з старостою підсобного. Договорились дати. Дозволено на завтра одержати.

31^{та} ЖОВТНЯ

Сьогодні з Дунею навибирали картоплі 420 кілограмів, тобто до 1 червня 1943го року, згідно норми по 500 грам на день на 1 душу. Можна було б і більше вибрати та якийсь трогала совість. Та і це гаразд. Це для мене підтримка значна. Зсипав її в погреб, хоч погреб і того, що яма, не накритий.

ЛИСТОПАД

1^{та} ЛИСТОПАДУ

1^й день листопада провів в трьох сілах – Вергуни, Ново-Аврамівка і Демена-Балка. Тільки сьогодні удалося проїхати веломашиною в Демену до Бойка Кіндрата, відвезти посуду, що колись брав з курочками. В Новій-Аврамівці зараз наче яка кампанія самогоногоніння. Майже кожний двір приготувався, чи готується або вже вигнав самогонку. Готуються до свята врожаю. Думали на неділю 8го листопаду, та не до дня припадав, бо це день Жовтня. День ще підбирають.

Вечер провів в Вергунах. Відвідав постановку в Вергунівському сільбуді місцевим драмгуртком п'єси на дві дії «Голодному і опеньки м'ясо». Вражіння задовільне, безумовно треба скидку зробити, що ось уже більше року не бачив постановки. Артисти недостатньо підготувались до виступу, а більшість з них не ввійшли в виконання своєї ролі, не прикрасили належними рисами. Глядачі все ж таки залишились задоволені постановкою. Всі мабуть були незадоволені тим що окремі гр-ни (п'яні) порушували порядок і ніяких мір до них не приймали. В цілому культуру поведінки населення я ставив вище чим вона є.

2^{та} ЛИСТОПАДУ

Сьогодні виписав 1 кг. сала і 2 кг. м'яса. Здобрився староста підсобного. Сам предложив, та мабуть цим і думає закінчити видачу жирів на листопад. А сало то що гума – ніяк жиру немає.

Сьогодні зустрівся в сільуправі з Дзюбенко Михайлом співучнем Хорольського технікума одервіголовою тоді по технікумі. Але в робочій обстановці добре й не поговорив з ним. Він недавно прибув в Вергуни, і прийшов оформляти приписку. Вечером в управі цікава трапилась подія. Староста заїхав у зуби одному приписнику, якого затримано з-за того що ухилиється від вербовки, і щось не «к душі» сказав.

3^{та} ЛИСТОПАДУ

Сьогодні збирався було з'їздити в Нову-Аврамівку на ніч, але по різних справах затримався. Добре що й не поїхав. Вечером одержав повідомлення, щоб з'явився на нараду завідуючих у Хорол на 7 год. ранку. Цікавить що скаже ця нарада. Сьогодні повністю закінчив справу з обміном грошей. Так виявити ті 360 крб. що не діставало повністю і не встановив. Правда частину 100 крб. виявив. Ще 100 крб. виявилось лишніх в касі, а то частину іншим шляхом відшукав.

Сю ніч кошмарний сон мені приснився. Для віруючих у сни він тільки страх приносить. Снилось всю ніч все погане. Ось сниться що я стою у вінці з Дунею. Але

процесія вінця не закінчилася. Потім я наче іду з вінця і замість поїзда в усі дзвони дзвонять. Потім снилось що до дружини були залицання аж до окремих насильств. Снилось що я їхав відцепившим вагоном з уклону і за вітром і вже з'їзжав з колії як перед мною появився горбик, який і зупинив вагона і я наче потім став правити як хотів. Дощ, крупа чи сніг ліпили вагон. Ось затих вітер, потепліло і я поїхав назад. До цього ці сни сам не знаю.

4^{та} ЛИСТОПАДУ

Учора дав наряд для роботи біля погребка. Рано розпорядившись біля школи, давши установку, яку роботу дати прибувшим робочим виїхав у Хорол на нараду завідуючих. Стояла чудна тепла погода аж ніяк не характерна для листопадових днів. У 9 годин чи й 7 по німецькому часу розпочалася нарада. Ніхто перед нею з завідуючих не знав що скажуть на нараді. Виянилось що нас уповноважують в села, де працюємо провадити вербовку робочих в Німеччину. При школи тільки й сказали, щоб були відремонтовані і паливом забезпечені.

Вперше побував у базарі, правда тоді як він уже розходився. Ціни високі. Пшоно 6 крб. стакан, така ж ціна квасолі. Невеликі кабаки 5 крб. З Хорола поїхав в Ново-Аврамівку. Там дома саме були гості з Чехова хутора, а до цього і горілки вигнали. Та взагалі в Новій горілки, як ніколи. Майже кожний двір вигнав собі самогонки.

Так добре, пообідавши дома, позвав мене до себе ще дядько Панас. А воно сьогодні ще наче невеличкий храм – братський обід як було це за старого обичаю, а він, тобто дядько Панас церковний староста, то в кого кого, а в якого віродився цей звичай, то й влаштував трапезу, куди й я понав. Пригадую, як ще кончили обід, а горілки відрядно пив.

Вийшов надвір і в цей час домашні родичі їхали додому, я й причепився їх проводити, і провів їх туди аж під Ковалі. Назад ідучи почало в голові затьмарюватися. Пригадую такі картини: зупиняю одну підводу й питаю документи, зустрічаю одну жінку й прошу передати привіт одній подрузі з дитячих років в яку був закоханий, потім біля млина дарую гроші (10 крб.) одній маленькій дівчині. Після всього цього захожу в млин і хочу комусь допомогти по блату змолоти (?!) Після цього починаю тіряти свідомість і лише наче сонце прояснюється в хмарну погоду, так і вона виникає зрідка. Так пригадую як пристав до групи дівчат десь біля Бровка і почав до них придиратися, потім десь узявся якийсь чоловік і вів мене, а куди не знаю і тільки коли він мене кидав передаючи другому, а кому саме не знаю, тільки тепер дізнаюся, що то був Васецький Сергій Ол.; потім туманна уява про зустріч з дядьком Сидором і з рештою наче з дитинства так далеко в давнині пригадую як в хаті вечером раптом на секунду повідніло і я схопився і побіг з хати, щоб знайти того, що світив під вікном. Більше нічого й не пригадую, що було, які з ким розмови вів, яка була моя поведінка.

5 ЛИСТОПАДУ

Ще ночю було проснувся і дивувався моїм учорашнім оп'янінням. До якої низості і нікчемності може привести горілка, коли не вмієш її пити. Мати й брат та сестра розповідали до чого я смішний був в п'яному виді. Вечером летів метеор, що освітив всю навколишню місцевість. Я вискочив з хати і як ошалений оббіг хату ловлячи того, що світив під вікном, ну й інші дурниці плів п'яним язиком. За сніданням подали мені чарку самогону. Але не сприймає моя душа спиртних на ранок після п'янки. Мене понесло рвати. Рвоти були аж з кров'ю. Це було досить щоб привести мене в пригнічений стан, тут комбінація обставин призвела до цього. Дивний позавчорашній сон, поява крові у рвотах і важке дихання. Після цього в мене виникло наївне твердження, що я хворія ТБЦ. Скільки не намагався геть відігнати цю настирливу думку, а вона лізла як пчоли в вулік і ніяк не міг її позбутися, казалось, що ось незабаром разом з опалим листям упаду і я, віддаючи останні подих білому світові.

А як хочеться жити!! Як не погано живеться, а не хочеться умирати. Цікаво ще прожити кілька років, щоб побачити чим скінчиться сучасна світова війна. А щось буде цікаве. Те що сьогодні маємо не буде його завтра, тобто після скінчення війни.

6го ЛИСТОПАДУ

Чудова погода стояла до сьогоднішнього дня. Ще вчорашній день не був походить по температурі повітря на осінній день. Це був вересневий тихий день. Сьогодні побув вітер північнозахідний і приніс дощу. Весь день майже ішов дощ. Правда з обіду він перестав. Вітер подув надвечер з північного-сходу і віщувало морозом.

Нарешті сьогодні накидали погреб землею. Вийшли було і стіни класти з кирпича, та не був готовий кирпич і глини не було, відклали назавтра.

Сьогодні день в неокупованій частині СРСР ішов в підготовці до святкування 25 річнниці жовтня.

7го ЛИСТОПАДУ

Багато було здивованих сьогодні ранком, коли уставши побачили замерзлі вікна. Сьогодні вдарив добрий мороз, силою в 7°. На перший раз це не малий. Кожний щулився. Я найбільше озбочений тим, що ні я, ні дружина не маємо зимньої обуви. Бігаємо в туфлях, а до того ще в мене і брезентові та й ті з дирками. Щоб пошити їх тепер, то хоч не договорюйся з сапожниками, настільки вони тепер такі дорогі.

А на душі так чарство, так жутко. Серце наче що віщує. Переживаєш наче перед-смертні дні, і причиною до цього теж важке дихання. Правда мене трохи заспокоює те, що такий стан з диханням мені був в 1940 р. Тоді я ходив до кількох лікарів, які признали нервоз серця. Рекомендували тоді мені не пити горілки і не їздити велосипедом. Кров при рвотах була мабуть тільки наслідком сильної рвоти, а не якогось ТБЦ. А тут і збіг обставин: 4 листопаду проїхав 35 км. велосипедом і напився до потірі свідомості горілки, з цього й мабуть той уявляемий «ТБЦ»

Не можу не згадати сьогоднішній день, бо він кожному в'ївся в пам'ять і кожний громадянин з різним відчуттям і почуттям з своєї точки зору й посвоєму буде судити цей день, як 25 річчя жовтневої революції в СРСР. За 25 років це свято стало традиційним і багато треба часу, щоб відвикнути.

8го ЛИСТОПАДУ

Неділя

День провів буденно. Ще ранком до мене зайшов було староста села Глущенко Павло Семенович з яким розпили бутилку самогону. Чи так він себе удає, чи й справді такий він є в розмовах. Та тільки вони не характерні старості сучасної доби. З ким не говориш, то не відчуваєш в нього палкого бажання щоб залишалося так як воно є, кожен сподівається що так не буде, що треба чогось особого ждати. Які розходження між твердженнями газет і настроєм мас. Тільки тепер я багато в дечому розчарувався.

Мороз сьогодні ще кріпший.

9го ЛИСТОПАДУ

До чого страшений холод розігрався. Оце вже третій день дує східний сухий і морозяний вітер. З дня в день стає все холодніше. Говорять що сьогодні мороз досяг 11°. Зимому буває значно тепліше.

Я щоранку бігаю в молочний пункт з одвійками. Назад ідеш проти вітру. Дух забиває морозом. Багато мабуть заочно регочуть з мене, вірніше моїм пристосуванням до зими. Кожух, яким багато завидують, літній легкий картузик, коротенькі літні штанці простого матеріалу (коша), брезентові туфлі з дирками в носку, та носки також з дирками, в які і тіло видно. Як ті штани вже не опускаєш під кожухом, щоб вони показувались довшими та шила в мішку не втаїш. Якщо про це написав, то мушу і опровергнути причини цьому. Півтора роки як ось ніде нічого не купиш. При вході німців дещо в мене на квартирі обібрали, багато дечого не взяв коли виїзжав з Чернігівщини, труднощі з виготовленням чобіт і нарешті всі останні роки я вчився і багато коштів ішло не на придбання одягу, а на учобу.

Сьогодні мав беседи з завербованими в Германію. Але що та моя бесіда, коли є гостріша зброя агітації це листи з Германії і розповіді повернувших звідти, а в письмах нічого захотливого немає. Один пише, що до його хазяїни ставляться, як їх батько ставився до невісток, а хазяйка ставиться і така як покойна Мирониха. Як ставився їх батько до невісток і яка та покойна Мирониха була невідомо. Але якщо їх риси негативні, то село скоро взнає що то за життя в Германії. Ті що повертаються

по хворості з Германії розповідають, що життя погане, а ставлення як до рабів. Чуть тільки не так зробить, як получи ковбасу в кілька четвертей довжиною. Тільки під страхом, а не з охотою іде набір на роботи в Германію.

10 ЛИСТОПАДУ

Ще більший сьогодні мороз. Говорять, що досяг до 12°.

Сьогодні одержав пайок. Мені нараховано зерном 28 кг., а одержав борошна лише 21 кг. і то ціле горе, а не борошно 50 % просяного і по 25 % гречаного і яшного. Де в людей людяність? Говорю за себе. Тільки й одержую борошно 21 кг. і більше нічого ні грама. Правда 2го числа було виписали мені сала 1 кг. і 2 кг. м'яса, та м'ясо червиве і вже його немає.

Завтра думаю їхати в Нову-Аврамівку, можливо, що там тоже випишуть пайок поскільки Дуня має трудодні. Вечером підготувався іти завтра пішком в Нову-Аврамівку.

11 ЛИСТОПАДУ

Ще не сходило сонце, як рушив в Ново-Аврамівку. Майже в обличчя дув холодний морозяний вітер. В кожусі правда було не холодно та в ноги холоднувало. В Новій нічого особливого. Правда вдалося читати листівку, киноту з Радянського літака, присвячену 25 річчю Жовтневої революції. В листівці відмічалось про втрату німецької армії, вбитих раненими і полоненими понад 10 млн.; про розстріл на Україні понад 1,5 млн.; про посилку на каторжні роботи в Германію більше 1 млн. українців і інше. Ці листівки були розкидані на полях не тільки Н.Оврамівки, а й в інших селах. Ночувати залишився в Новій.

12 ЛИСТОПАДУ

Учора пізно одержав пайок в Ново-Аврамівці – 12 кг. половину ячменьової муки, а половину гречаної і пшоняної.

Сьогодні беседував з Петром з приводу його різниці, аби без лайки він відійшов з сього батьківського двору. Він остаточно рішив перейти до Москаленка Миколи, каліки, що позбувшись матері, зараз горює. Йому обіцяють збудувати весною хату, в яку потім увійде й Петро. В цього ж Москаленка зіграв дньом кілька партій в шахмат і вирушив додому. Погода сьогодні була значно тепліша. Ішов перший сніг.

Пайок залишив в Новій. Думаю обов'язково ще бути в неділю, для примірки ноги на пошивку хромових чобіт.

13го ЛИСТОПАДУ

Сьогодні була відправка вербованих в Германію. З Вергунів треба було відправити 18 душ, а поїхало лише 14 душ. З деякими приходилося говорити, такий уже мій безплатний обов'язок. З приводу цих розмов не буду поширюватися. Про це вже я писав. Одні сльози в виїзжаючих і провожаючих і більше нічого.

Читав сьогодні останній номер «Хорольських вістей». Мій вивод: на всіх фронтах німці прийшли до оборони. До цього часу найбільше світова увага була прикута до подій в Сталінграді і в Північній Африці, а тепер коли багато часу тупцюються війська на штурму Сталінграда, увага більше зосереджується на ході воєнних дій в Північній Африці, де успішно розвивається англійський наступ. Щось крім цього є ще там, бо мельком згадується про морські бої біля північного узбережжя. Багатозначне й повідомлення про те що 11 листопаду німецькі війська перейшли демаркаційну лінію з Франції в неокуповану Францію і спішать зайняти південне побережжя Франції. Цікаві події розвиваються в Середземному морі. Тепер коли підходить день друкування газети, то з нетерпінням ждеш її.

День сьогоднішній провів за рубанням дров в шкільному сараї, щоб затепла їх заготовити на зимний період.

14 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні значно потепліло. Дньом сонечко пригріло і в затишку розставало. Свій робочий день провів за рубкою дров. Одержав газету «Хорольські вісті» за сьогоднішнє число. Одно й теж: відход (планомірний) в Африці і атаки советів на Східному фронті відбито. В цьому ж тоні побудованні інші статті газети, хіба тільки що й нового, це що Рузвельта названо бандитом, за те що висадив десанти в французьких

колоніальних володіннях в Африці: в Марокко, Алжирі і очевидно в Тунісі.

15 ЛИСТОПАДУ

День випав чудовий, такий теплий, сонячний й тихий. Веломашиною їздив в Ново-Аврамівку з приводу умови з сапожником для примірки ноги, але весь день провів в очікуванні і не діждався. Рішив заночувати і їхати завтра до нього додому.

Вечером був у свата, Петрового тестя на оглядинах, але не як учасник, а як сторонній. Взяв Петро мене погуляти. Вперше буваю на розглядинах. Але це тільки назва старих обичаїв, а фактично їх не було, бо що тепер оглянеш коли все не твоє, коли живеш на пайку. Тут же були і домовинах. Обично домовини бувають в молоді на інший день розглядин або навіть зараз же після розглядин.

Батько молодого було запропонував годин у 10 вечора іти на домовини, тобто домовитися про весілля, про розмір поїзда та інше, але другий батько відказався тим що він не приготувався, та в інший день ніколи (вагар млина). Думаю, що основна причина – економія харч.продуктів, аби обійтися без лишніх затрат, бо це дорого тепер обходитися. На оглядинах молодий частує до пшениці (якась страва з пшениці) а сьогодні до ягід (крохмал). Гострата була одна баба. Найде що сказати. Чиє теля вгрузає, той і проситься (це з приводу чоломкання сватів чи ручкання, кому вже першому).

16 ЛИСТОПАДУ

Випадково зустрів гр-на Пітченка. Виявилось, що йому також необхідно їхати в Вербино до сапожника. Через годину виїхали, взявши по бутілці самогону. Я повів необхідний матеріал для хромових чобіт. Пообіцяв пошити через місяць. Там побесідували так до заходу сонця за чаркою горілки. Їхати прийшлося вже пізно. Велосипед зовсім обважнів і я відстав від Пітченка. Додому в Нову приїхав, коли вже смеркло.

Знову залишився ночувати в Новій. Це й к статі. Заготовив буряків сьогодні з Галею для самогону. Ранком рішилися поїхати на плантацію і взяти буряків. Наче за це й не переслідують бо кажуть дозволили брати для свята.

17 ЛИСТОПАДУ

І сьогодні їздили з Галею тачкою на плантацію по буряки. З пудів 9 привезли. Рішив поїхати сьогодні велосипедом в хутір Чехів до дядька Степана по кожу. Розраховував, щоб опівдні бути в Новій і зараз же вирушити в Вергуни. Недоїхав і до Бобіревого, як переднє колесо спустило. Це розлаштувало мої розрахунки раніше бути в Вергунах.

А до чого стоїть чудова погода. Наче знову вернулися дні Казанської. Було тепло і тихо. Розрахунок завидна бути в Вергунах уже лопнув, коли гуляв за столом у дядька Степана, а після цього пішов до дядька Федора, де також задержався з годину. Було вже зібрався їхати додому. Мені подарив дядько Степан, дякую йому з приязнь співчуття, не забуду йому за добрість ніколи, курку.

Був на шляху в Нову, як заїхали з цим же дядьком до дядька Семена. Там нас знову сажать за стіл і первачком угощають. Не зчувся як я і заснув. Проснувся, не знаю чи вже пізня була пора, знаю що їхати вже не можна було і що розбудило мене знову дядько Степан з одним односельчаном, якого зустрів і рішили зайти в хату знову погуляти. Хазяїни проснулися, засвітили світло і готовили стіл. В цей час і проснувся я. Знову почали гуляти. Так не тільки я залишився тут ночувати, а й дядько Степан звалився спати сп'яна.

18 ЛИСТОПАДУ

Ще далеко було до світу, як я проснувся. Перевертаючись з боку на бік, так я пролежав до самого ранку. Дихання моє спирало в грудях, що навівало той кошмар, що 13 днів тому назад.

Сніданок нам був приготовлений добрий: картопля жарена (моє любиме блюдо), ковбаси з вущварками і по чарці горілки. Весь час дядько Степан дивувався, що переночував тут.

Було вже зібрався виїзжати, як забрав мене снідати дядька Охтанасій, де я затримався щонайменше 1-1,5 години і тільки після цього поїхав на Нову. Якщо було я достав насоса накачати камеру, то серед дороги розладналась педаль і прийшлося машину в руках вести.

Годин у 12 був в Новій. І передихнуть як слідує не передихнув як поїхав в Вергуни, бо знаю спильчиву натуру Дуні. Буде крику що довго відсутствував. Аж вийшло позаожиданням. Зустріла усмішкою та качанням голови. Дома закінчилась зустріч гаразд. Що ж скаже староста сільуправи, бо Дуня говорила, що ще з неділі щоденно мене визивали в сільуправу.

Через кілька хвилин після мого приїзду пішов в управу з черезмірно скривленем від болю б наче обличчям і сказав що ці дні лежав я хворий в Новій. І тут скінчилося добре. Допоміг складати списки перепису населення та організував збір пожертвування серед населення для інвалідів.

19 ЛИСТОПАДУ

Добре, що учора обкидав погребя гноєм. Ночтю і сьогодні дньом ішов сніг. Кругом забіліло, і все оточуюче вкрите снігом набрало вигляду справжньої зими. Люблю зиму, в її реальнім вигляді. Та тільки тоді коли маєш в що одітись і взуться. Одітись то маю кожуха і не плохого, а взуться можна сказати, що босий – брезентові туфлі і ті драні. Бігаєш в них по снігу, наче кіт по гарячій смолі. Весь день сьогодні провів дома за рубанням дров. Вечером хоч по проїзжених слідах можна було ходити в туфлях. Там хоч трохи сніг чи ростав чи за колесами поскочувало.

20 ЛИСТОПАДУ

А сьогодні треба мені бути в Ново-Аврамівці. Така умова. Вечером думаю гнати самогонку. Ранком пішов до сапожника і дав йому підладити на кілька днів чоботи, а другі посоюзити хоч через тиждень. Пообіцяв перші поладити до обіду. Гарантував носкою тільки на 2-3 дні, бо що та драгва буде держати, коли ще до того чуть не весь передок в обох чоботях відстав від підшви, а стілки зовсім немає. До того і підошва з ската.

Майже вечоріло як я взяв мішок з дровами, кошик з сулією і поїхав велосипедом в Нову. За селом прийшлося мішок прив'язати на спині. Добре употів, доки доїхав, аж піджак мокрий був. Дивувалися мною дома. Вечером гнав самогонку.

21 ЛИСТОПАДУ

Майже всю ніч не спав, доки вигнав собі і матері два казани горілки. Взяв 12 бутілок для себе. Годин у 7 ліг і трохи задрімав до 9 год., а потім устав і зібрався додому. Ведосипед зовсім відказався. В задньому колесі відсутніх 8^м спиць. Останні так ослабли, що їдучи кидає колесо в сторони. Прийшлося вести велосипед в руках додому.

Прибув в Вергуни в 12 год. дня. Після короткого відпочинку пішов збирати грошові пожертвування для інвалідів і пізно вечером майже закінчив збирати. Думаю щоб завтра це мені не перешкодили, бо знову гадаю бути в Ново-Аврамівці згідно умови з дядьком Степаном для поїздки в Вербино купляти гарбузи.

22 ЛИСТОПАДУ

Погода не плоха. Був легенький морозець. Рано вирушив в Ново-Аврамівку. Основною причиною цього мого виходу, як учора уже я написав це виконання умови з дядьком Степаном. Однак день прождав але не діждався його. Щось за поважна причина перешкодила до цього. Дома в Новій-Аврамівці ожидали мене з сім'єю, бо я обіцяв прибути підводою. Не плохого і обіда для цього приготували, але з багатожданих тільки один я і прийшов.

Вийшов з Нової пізно, бо на Подолі почало темніти, а в виході з Старої Аврамівки зовсім смеркло. Стояла тиха погода. З окремих місць Старої і Стайок доносилися крики весілля. В Стайках «смалили» молоду. Навкола крутились танцюючі і грали музики.

23 ЛИСТОПАДУ

Нічого сьогодні значного й не трапилось, хіба те, що невідомо куди ночтю зникла куриця. Для мене це значне, бо коли живеш вприголодь і хочеш обзавестись курьми (їх уже було три шт.), бо знаєш що в 1943 р. буде й мені яйцезаготівля і тут її таємниче зникнення. Бодай би тому руки повсихали, хто посмів її взяти, або відповідно кажучи вкрасти. І саме найкращу курицю, ту що подарована кілька днів тому в Чеховому. Не жалко тих людей передати для покарання по всій строгості німецького закону. А з розповідей селян це масове явище і для окремих людей крадіжка птиці і др. є промисел.

24 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні я був один дома на господарстві. Дуня ходила в Ново-Аврамівку за борошном і по іншим справам. День просидів біля щоденника підганяв незаписаних кілька днів. Запущеність почав тут проявляти.

Здав в сільуправу зібрані гроші на пожертвування для стариків і інвалідів. Найкращі успіхи збору по 6^й бригаді, де збирали я і Пітченко Ф. зібрали 825 крб. Всього по селу зібрано 2038 крб. 50 коп.

25 ЛИСТОПАДУ

Як учора, так і сьогодні стояла морозяна погода. Вечером ходив на наряд, щоб завтра в обід узяти підводу поїхати в Ново-Аврамівку на свято врожаю, що почнеться завтра. Обіцяють і не обіцяють.

26 ЛИСТОПАДУ

За допомогою старости підсобного г-ва вдалося добитися коней. Погода стояла тепла і вітряна. Сніг роставав. Думав їхати саньми, але прийшлося брати воза, бо завтра може зовсім не залишиться снігу, то не поїдеш саньми. До чого малий тепер день, доки добився коней, а сховався за чобітьми, що союзились (а ці два дні знову бігав в туфлях), то з обідні звернуло. Дали мені коней молодих, що не запрягались, бо появилися признаки корости.

Виїхав з дому коли було біля 4^х годин. В Нову приїхав, коли ще не смеркло. І ось вам повідомляють, що свято перенесено на неділю. Рішення моє про участь у святкуванні винесу завтра.

27го ЛИСТОПАДУ

Погода змінилася проти вчорашнього дня. Вітер північно-західного напрямку, температура впала нище нуля. Нерідко вітер наганяв снігові хмари і тоді піднімалася настояща хуртовина. Було мною рішено залишити сім'ю тут, а самому їхати додому. Було домовлено з бригадиром, що дасть коней відвезти мою сім'ю в Вергуни.

Так я й зробив. В 3 годині виїхав в Вергуни, а сім'я залишилася гостювати. Напроти дув пронизливий холодний вітер і коли б не кожух, то можна було б залякнути. Вечером дома хазяйничав: витопив грубу, піч, наварив поросяті, бо завтра думаю рушати в Хорол, а звідти в Ново-Аврамівку на свято.

28 ЛИСТОПАДУ

Спав на Валіному місці біля груби. Проснувся рано, бо куди його спати такої великої ночі. Почуваю, що з здоров'ям не все гаразд – все мене клонить до постелі і грубки. Годин у 7 таки встав і затопив грубку, разом і гріючи спину, так вже мене морозило. Витопивши грубу, затопив піч. Думав було в Хорол їхати. Але вдалося гроші на передплату газети дати одному з вергунян і я залишився дома. Зіпсоване здоров'я положило мене на постіль, в якій я пролежав майже день, і в стані дрімоти чи сна майже перебував увесь час.

Але сім'я моя в Новій і треба йти до неї, організувати їй доставку сюди. Годин у три звів картоплин з три, побрився і пішов в Нову-Аврамівку. Як на зло дув зустрічний вітер, що пронизував тіло холодом. Хоч і пізно, а прийшов таки додому в Нову і зараз же поліз на піч грітися. Мати збиралася і пішла на вечер свята врожаю. Галі вже не було дома, також пішла гуляти.

В Петра Антиповича, сусіда готовився вечер для молодих, жонатих де повинен приймати участь і ми з Дунею. Нам виписали тут пайок: м'яса, сала, борошна по 400 грам на душу (пшеничного), а то багато добавляли свою закуску. Годин у 9 пішов я на вечер свята врожаю. Дуня залишилася біля дітей така сердита на матір, що вона не залишилася біля них.

Кілька слів про саме свято. Тоді добре свято гуляти, коли закрами тріщать, погреб повний і свині пишчать. А тепер зібралися гуртки гуляти, щоб випити в гурті і забути на час горе, визване війною. Свято врожаю не справляють на гіркому просяному хлібі.

Вечер для мене пройшов не благополучно. Після того коли я випив одну рюмку, в очах у мене заграло, все почало в хаті стрибати і я зумлів, тільки тоді як мене вирвало і мочили холодною водою голову я прийшов до свідомості. Такий випадок вперше в мене за життя і пояснюю тільки поганим моїм здоров'ям і тим, що весь день не їв.

Після цього мені не їлось і не пилося і я пішов додому, а Дуня пішла на вечеринку.

29^{та} ЛИСТОПАДУ

Ще був у постелі (на пічі), брат Петро зайшов по мене іти похмеляться. З темпами вмився, вдівся і пішов «похмелятися». Однак мені й сьогодні з здоров'ям не ладилося і горілки не брав і каплі в рота, зате хоч поснідав добре те що мені на душу ішло – кислу капусту (варену шатковану). Організовувався обід. Цей наш ранковий візит був неплановий, доїдали вчорашнє.

Після цього пішов налюбиме моє заняття – грати в шахмати до Москаленка Миколи. Але останній час мені буквально не везе, рідко коли програю, а здебільшого програю і обов'язок мій так віддати йому мати ще більше заохочує до шахматної гри. Так після кількох програних мною партій і лише при одній виграній, залишаємо ігру і знову їду продовжувати свято врожаю. Що тільки й тягло мене туди це смачний обід, який останніми місяцями я в себе дома не бачу.

Однак же обід був бідний, бо того пайка не хватило приготувати його, а кожний скупився щось дати своє. Однак цю помилку справили і кожна гуляюча пара (не рахуючи нас) принесла на вечер по курці і з стряпали на вечер непоже жарке, до чого я було добре прийнявся і ззів може цілу жарену курицю. Горілки однак не пив. Трапеза скінчилася рано. Після цього повезли Колю додому, а він теж сьогодні гуляв. Ще було лише 9 годин. Там тоже нас почтували горілкою і капустою, після чого пішли додому.

30 ЛИСТОПАДУ

Погода наче потепліла. Раненько пішов на бригаду просити коней відвезти нас в Вергуни. Почуваю себе добре. Та жалію що це опізнилося зо мною. Ідучи в бригаду зайшов до дядька Панаса де теж угостили стаканом самогону і збираною сметаною та гарячим супом. Все пішло на душу. Бригадир пообіцяв дати коней, тільки залишилося домовитися з їзовим, з яким також успішно домовився. Після цього зайшов до брата і там поснідав (не без самогону). Гуртки і сьогодні збиралися закінчувати «свято», одержували з комори рибу і жарили.

Мене позвано до сусіда, де гуляли старики. Там мені значно сподобалося. Було всього вдоволь, а найбільше те, що там був холодець, якого я так бажав. І закінчив свою гульню вже в своєму гуртку, куди я поніс бутылку самогону. Підпив сьогодні добре і були моменти що погрузався в забуття, ніяк не можу згадати що діяв я тоді. Знаю що черезмірно був веселий, танцював, лип до дівчат.

Добре не пригадую як я виїхав і в Вергуни. Як в сні пригадується, як я з Петром їхав в Вергуни, а він ще більш був п'яний за мене. В Старій зайшли до діда Федора, але що мені там говорили не пригадую. Наче вони говорили, щоб я віддав їм сокиру, що взяв я її в їх. В Вергуни приїхали не протверезівши. Там я хлопців угостив ще самогоном і вже не пригадую як вони і додому поїхали. Після цього прийшов тільки до належної свідомості ноччю, коли устав води пити.

ГРУДЕНЬ

1942^й рік

с. Вергуни

1^{та} ГРУДНЯ

Смішно з самого себе, коли мені розповідала Дуня, який я був п'яним учора. Розповідає, що я її навіть побив, коли вона мене не пускала проводити Петра й Мишка, як вони вже їхали додому в Ново-Аврамівку. А голова така важка, наче то не вона, а горщик з залізом на плечах.

Сьогодні мені й робота належить – це провести інвентарізацію шкільного майна на 1 грудня. Майже на це я й потратив усього дня. Крім того, що провадили комісією інвентарізацію, одночасово я й приймав велику школу з її обладнанням і майном, поскільки така не була передана Панежою. Згідно перевірки майна за попередньою інвентарізацією багато нестаче. Раніше хто тільки хотів що хотів і як хотів тяг майно.

2 ГРУДНЯ

І сьогоднішній день пішов на інвентаризацію, на виявлення ріжних питань. Я став перед трудностю ієвентаризації шкільних приміщень, бувших квартир учителів, а таких хати тут три. До війни ці хати були закріплені за школою і були в описі школи. Тепер в цих будинках проживають громадяни і амбулаторія.

На скільки мене дивує поведінка старости села. Він заявляє, що це будинки кулацькі і можливо, що повернуться їх господарі, а тому в опись в школу їх не вводити, що вони тепер сільуправські. Однак перевіривши інвентаризацію майна сільуправи, там їх теж не введено. Що ж тоді це? Не що інше як якась махінація, як не спроба менше чим за шаг з мотузкою передати ці будинки тим господарям, що зараз живуть в цих хатах.

Я цього не допущу. Я відповідаю за шкільне майно і навіть якщо вишукаю бувше шкільне майно, повинен подбати, щоб воно було повернуте школі. Замічаю що в справі привласнення цих хат бутилка зіграла значну ролю, та тільки мабуть напрасно вона заливала пельки. Якщо на місці питання не розв'яжеться, то виясню про це в Хоролі. До чого не люблю неправди і беззаконну махінацію. Яку махінацію не твори, а коли є люди, то впливе вона на поверхню.

3^{тє} ГРУДНЯ

Вділю долю свого розсудку міжнародним подіям. Справа війни з дня на день ускладнюється і я б сказав не на користь Німеччини. До всього того що пишеться в газетах приходиться скептично ставитися, бо що вийшло в світ, то воно пройшло сита, і вийшло само мало похуже на себе. Дізнаємося про події тільки з великим запізненням, і то про них пишуть тоді, коли не можна утаїти від мас, коли набувають ці події світового значення.

Ось коли тепер проглянеш події в Африці, на Сході, у Франції, то помічаєш долю якусь того, що Німеччина перебуває в скрутному становищі. Якщо в газетах писалось про рішення французького народу разом з німцями обороняти Францію від англо-саксонців, то тепер, виявляється, що цей озброєний французький нарід повстав, перейшов на сторону англо-саксів. Спроба збройного опору цього народу зломлена і його демобілізують. Доля флоту однак не відома, а частина потопила себе.

Принаймні тепер відомо які друзі французи до німців і що значні гарнізони треба тримати Німеччини у Франції, щоб держати народ у покорі. А це є не що інше як розпорошення своїх сил по ворожих територіях, тоді як таких дуже необхідно на східний фронт, бо запал минулого року зменшився і воєнні операції для німців набули на всіх фронтах оборонного значення.

Відомості про інвентаризацію лише сьогодні здав.

4^{тє} ГРУДНЯ

Раненько пішов сьогодні я в Ново-Аврамівку за шиттям і зрештою-решті віддати чи взяти сюди шити чоботи. Прийшов годин в 11 в Ново-Аврамівку. До Петра заніс тужурку пошити Валі пальгичко. Загнали з Колею в шахмати. 1 партію виграв, а дві програв.

Після обіду було вирушив додому в Вергуни, але облишив, бо було зайшов в сапожну майстерню і там мені пообіцяли пошити чоботи. Прийдеться завтра занести шити. Та й шиття (мені рубашка і дітям платтячка) ще не були рано готові і одержав тільки вечером. По цим причинам і залишився ночувати. Вечером почав трусити тихий сніжок.

5^{тє} ГРУДНЯ

Дивує мене сьогоднішня подія дома в Ново-Аврамівці. Там чинилась кожа. Чинив її дядько Палтимін (батьків брат). Він приходив лише туди та робив що слід. Всі матеріали виготовлялись дома. Вся відповідальність за чинку також покладалась на рідних. Коли дійшло до того, щоб різати кожу, то хазяїн кожї okazaвся дядько і відмірив, що йому треба, щонайменше третю частину і забрав. І долі родства не проявив, тим більше на таку сім'ю, що залишилась без кормильця. Адже в сім'ї залишилась мати, дочка з дитиною та малолітній син і як виявляється товару, що залишається дома не достає, одної халяви не вистачає. З сльозами мати нарікала на жадність чимбаря.

Тіль після великого вагання він відрізав з своєї частини дирявий край на халяву.

Як виявляється сьогодні до мене в Вергуни пішла по кору сусідка, яким я обіцяв учора дістати кори. Вона думала що я учора пішов в Вергуни. В сапожно заніс сьогодні чоботи шити. Обіцяють пошити через дві неділі. Звідти пішов прямо в Вергуни. Жінко прийшлося залишити наніч, бо тільки завтра ранком можу дістати дубової кори.

Вечером ходив в сільбуд. Там була поставлена місцевим драмгуртком п'єса Карпенка-Карого «Розумний і дурень». П'єса пройшла задовільно, тим більше в настоящий період.

6го ГРУДНЯ – 15°

Рано-вранці зайшов до сусіди, що обіцяв мені кору. Він направив мене в ліс на ділянку, де й повинна бути кора. Звідти, тобто з лісу я й рішив іти в Хорол на базар. Являємося на ділянку з порубаною дубиною, але кори немає. Лише слід, де лежала кора та слід воза. Прийшлося червоніти за неловке становище, аджеж я підвів цю жінку, заставив її привезти санки і заночувати, а потім відправити з таким. Дав обіцянку їй, що дістану кору і сам направлю в Хорол до чинбаря, це їй буде краще. Хай їде порожніми санками додому, чим груженими їхати в Хорол, а потім з Хоролу додому. Так відправивши її додому, сам пішов в Хорол.

Сьогодні випав тихий морозяний день. Мороз погнав термометр до 15° нище нуля. Ішов швидко і таки добре нагрівся. Базар в Хоролі ще тільки збирався. Мені необхідно купити бензину чи гасу, бо немає чим світити. Вечером і ранком приходиться сидіти на темно. Тільки уявити наскільки набридає перекидатись з боку на бік якихось 14 годин, а то і більше, бо що будеш робити на темно, тільки лежати. Ось і базар, але того що мені необхідно купити немає. Розповідають що бензін і горілка заборонені продавати. Я ж у кармані мав бутылку самогону. Думав замінити на бензін, але прийшлося її нести додому.

Купив кусок поганого мила за 100 крб. і більше нічого, бо кешеня моя не дозволяла. Все можна дістати на базарі аби були тільки гроші. Та тільки самоспешдші ціни. Так півлітри олії коштує 150 крб. хунт сала – 200 крб. стакан пшона 7 крб. коробка сірників – 15 крб., стакан солі – 30 крб., гуска 400-500 крб. курка 70-80 крб., стакан бурякового меду – 5 крб. і т.д. Між іншим це ще подешевшало проти минулих базарів. Очевідно вплинули штрафи. В одних тільки Вергунах оштрафовано за невиконання яйцепоставки 130 господарств від 100 до 200 крб. Тих що не виконали за IV квартал, хоч він ще і не кінчився, штрафували в 100 крб. Як в Хорол, так і з Хоролу ішов пішки. Ледве дійшов додому, так надавили чоботи ноги.

7го ГРУДНЯ – 2°

Цим числом опишу стисло своє життя в настоящий період, щоб коли останусь живий, а чи може коли діти почитають, то хай будуть знати як їм жилося цей 1942-43 рік, бо вже бачу, що і 1943 рік нічого доброго на першій його половині не принесе. А нічого так не жалко, як дітей. Адже пора дитинства – пора гри і солодошків. Але мабуть виростуть з цієї пори і не поpróbують як слідує конфети, мабуть Ніна й не знає що це воно таке. Валя хоч пригадує ті скупі канфекти ще 1939-40 років. Немає їм і іграшок, що обично зацікавлені діти їхнього зросту. Немає тому, що немає де його купити.

Але в цьому ще не біда, а біда в тому, що живеш в пригороді. Все ж таки я маю вищу освіту, казалось би що повинен би займать хоч далеко незадівільне місце в постачанні продуктами харчуванні, тим більше, що я займаю посаду завідуючого школи. Але ніщо не одержую, крім тих 21 кг. борошна (ще й просяного) на 4 душі сім'ї, і ні грама олії чи інших жирів, ні грама крупів, чи будь чого другого. Виписали за гроші було мені картоплі і буряків ще там осінню, але це тільки тому, що я не мав огорода і то оббивши пороги Райземуправи.

Тепер я маю оклад 150 крб. в місяць тобто на бутылку олії. За що ж тоді викупити пайок, за що брати перегон в молочному пункті, за що купити пшона, чи квасолі, за що купити світила, чим заплатити за пошивку чобіт, плаття. Та в господарстві такому, як в мене багато є дирок, куди треба грошей. А взяти їх немає з чого, немає що продати, бо не вспів я запастись, а ще сам не маю необхідного, бо цілих штанів, крім латаних немає, а в морози приходиться щулитись в паршивенькому літньому

картузику. Добре що до цього часу були гроші ще з Авдієвки, а тепер запас їх уже вичерпався і вмоцуйся як знаєш на тих 150 крб. при таких самошешдших цінах і при відсутності всякої допомоги від підсобного господарства.

Ось уже більше 2^х неділь не бачиш і каплі жирів у хаті. На снідання нізчимний суп, на обід борщ також нізчимний, з почорнілих буряків, бо дали примерзлих, та зрідка на друге крохмал з віяного молока, на вечерю, тож же борщ, чи інколи картопля в кожушках, останній час приходиться обідати і вечеряти разом. Якщо до всього цього згадати і просяний хліб, то цілком стане ясно що живеш так, аби штани тримались і то поясок все більшає. Так, наприклад, в рубашці комір зробився такий великий, що кулак пролізає. Діти, особливо Валя зовсім бліде від малокров'я. Інколи себе так слабо почуваєш, як ніколи так не почував. Про покращення життя в скорому немає всякої надії.

Інколи думаю про те, що коли мене відірвуть від сім'ї, що вона буде тут робити в чужому краю, без своєї хати, без огороду, роздіта і роззута, бо те одягало чи обув що є воно не тривке хоч би зиму продержалось, а ще й не обізнаність дружини з полтавськими обычаями господарюванні. Опинилась би тоді вона в занадто тяжких умовах. Куди не повернися і всюди в себе бачиш нестатки та бідуванні. Бузумовно все це разом та пезперервні думки тільки морять мене. Основний виновник цього безумовно є воина, та тільки другим вона є джерелом наживи. Не всі рівно її переносять. Хай буде так. Буду викручуватися, і викручуся аби все було добре.

Сьогодні надворі відлига. Дньом капало з криш, а з снігу діти качали баби. Похоже на дощ. Однак вечером зривався мокрий сніг. Полягали спати в 6 годин не світивши, бо нічим.

8 ГРУДНЯ – 5°

Кілька слів про свою квартиру. Морока з такою квартирою як у мене. Душі в ній не нагрієш і порядку не наведеш. Грубу приходиться топити два рази в день – ранком і вечером і більше 13° вище ноля температури немає. Це в спальні, а в кухні більше 9° тепла не бувало. Чуть не вдітому приходиться обідати. Для нас з дружиною щеп не так, а для дітей зовсім не підходящо. До всього цього ще і мокріють стіни. Все цвіте в хаті. Повісиш рушника мокріє, карточки мокріють. Приходиться все це знімати і квартира після всього цього набирає виду льоху.

9го ГРУДНЯ + 2,5.

Чудна погода стоїть на дворі. Багато устаючих з сна дивувались її очередному трюку. Надворі ішов дощ. Температура ранком піднялася до +2,5°, а дньом до +3°. Навкруги стояли калюжі. По шляху речейком бігла вода. Зовсім було похоже на весну. Годин у 11 прояснилось сонце і відчувалось весняне тепло. Годин з 3^х дня знову пішов дощ.

Ранком після дощу обдерав кору на дубках в сусіда, згідно обіцянки даної мною жінці. Можливо, що завтра буду в Хоролі, то передам їй чимбарю. Вечером прийшло розпорядження про відміну завтра посилати вербованих в Німеччину. Так це тягнеться майже місяць, разів з п'ять відкладаючи.

10 ГРУДНЯ – 10°

Сьогодні новий сюрприз погоди. Ще нічю я виходив надвір, то вже мороз своє творив. Дув північний вітер. Земля добре замерзла. Мороз з годину на годину кріпшав. Так у 8 год. було – 9°, в 9 годину – 10°. Ранком зайшов в сільуправу, щоб дізнатися чи буде хто їхати в Хорол, щоб і собі поїхати.

Вияснюється, що ноччю послідував новий приказ про відправку людей 10 чоловіка в Німеччину сьогодні і приготувати 7 чоловіка на 13 грудня. З старостою договорились, що в Хорол і до станції сопроводжати вербуваних буду я. Одночасову в Хорол думаю й розв'язати ряд своїх особистих справ, як про намагання, щоб видали чи продали проса і таке інше.

Як погода сюрпризна, так і ця відправка вербованих подібна. Знову відкладено відправку і вербованих прийшлося відправити додому. Мовлять, що причиною цьому є транспорт, що перегружений транспортуванням чогось другого. В справі особистих справ нічого позитивного не добився. В РЗУ прийшлося на бігу поговорити про дозвіл

продати мені проса, бо Кушніренка ожидала машина і він спішив. Не вислухавши мене сказав, що просо тепер не продається. Прийдеться ще раз до нього звертатися. З приводу шкіл беседував з завідуючим відділом культури. Про початок навчання нічого невідомо, і нічого нового від нього не дізнався.

Тільки коштує моя поїздка в Хорол, що підстригся та передав дубову кору. Приїхали коли смеркало. Мороз кріпшав.

11го ГРУДНЯ – 14°

Сьогодні був кріпкий мороз. Скачкообразна температура грудня місяця, як не тепло, так мороз.

Часто мені приходиться в голову твердження, що полтавець перестав бути полтавцем. І нізачо не викину з своєї голови цього твердження. Правда не всякий полтавець, а значна більшість. Правда сучасний період не період минулих років. Говорю я з приводу скупості населення. Колись Полтавщина була відрадним краєм. Вона була багатою й щедрою й гостинною. Та не така вона тепер. Якщо колись їли паляниці пшенишні, чи вареники в маслі з сметаною, чи відомі полтавські галушки, то тепер і гіркого просяного борошна не кожен має. Багатьох ще підтримує кукурудза своєї садиби. Якщо колись сало з салом їли, то тепер їси тільки споминання про нього. Рідко кому пощастить вигодувати і з'їсти півкабана, а півкабана здати державі.

Але є й такі, що мало відчули війни. Але й ці потіряли облік полтавця, а породили в собі зажерливість і жадність. Коли б можна, то з одного разу проковтнули б може не тільки корову, а й самого себе. Можеш з голоду вмерти, а не попитають в тебе, чи є що з'їсти. А ще більше дивує мене, що таке відношення між самими родичами.

12го ГРУДНЯ – 9°

Сьогодні субота. Ждеш з нетерпінням вечора, щоб одержати газету. Нарешті вечер прийшов і наче ожидаєш потяга на вокзалі, так сидиш і ожидаєш газети в конторі підсобного господарства.

Нарешті ось і газети. Зацікавлених до газети не один я, а принаймні десятків півтора. В основному кожен цікавиться зведенням верховного командування збройних сил. Зведення в основному приводиться до того, що атаки противника відбито з тяжкими для него втрагами. За Сталінград знову в газеті не згадується ні слова. Очевідно відступили від нього, бо сводка говорить за бої на південний захід від Сталінграда.

13го ГРУДНЯ – 7°

Учора розраховував бути сьогодні в Ромодані на базарі, але підвода на яку я розраховував не пішла. Вагався іти чи не йти в Хорол. Зрештою порішив іти. Вийшов пізно годин у десять. Думав що спізнюся, але прийшов у Хорол на баз в самий розгар його. Ішов з метою основною купити бінзіну та підлубники на чоботи. Але ні того ні другого не купив і вернувся додому з порожніми руками, тільки ноги набив. Прийшлося додому йти босоніж, щоб не так давили чоботи.

Тепер кілька слів за ціни. Ціни на базарі доступні тільки для тих в кого є що продати і є що куплять. Так бутылка олії 120 крб., сало кусок середніх хунтів 1,5 – 250 крб. сіль 30 крб. стакан, галоші 1500 крб. платок в квітках 3000 крб. чоботи 4000-5000 крб. сокира 200 крб. товар на задники – 150 крб. І всі інші товари чи продукти мають подібні ціни. Правда продукти мають значно нищу ціну, ніж промтовари. Так пшоно стакан 4 крб., а жерстоване 3 крб. Скільки не говорять і не пишуть газети про боротьбу з спекуляцією, аж ніяк не видно результатів цієї боротьби.

14го ГРУДНЯ – 1°

Ранком пішов в Ново-Аврамівку. Спочатку іти було не плохо. Тепло і не слизько, але під кінець дороги стало слизько, бо температура повітря піднялася і почало розставати. З собою на плечах ніс кілограмів 13 грузу в кошику, казалось не так багато але втомився доки дійшов в Нову. А й груз то цінний один з хлібних злаків.

Пройшов майже 10 км і нічого, а вже біля самого дому вправ. Чуть тільки встав і іду далі, як стучить вікно тітка Санька киває рукою, щоб зайшов у хату. Заходжу і тут приголомшуюче повідомлення:

Чи чув, Дмитре, що дядько уме?

Ніякої здогадки на якого дядька звалилась смерть збагнути в той мент не зміг, хоч і знав про хворість його.

Який?

Дядько Степан.

Тепер тільки я збагнув, що він лежав тяжко хворим.

Вічна пам'ять такому чоловіку! Умерла працююча, щира, людяна, співчутлива чужому горю, щедра, з усіма позитивними рисами людина. Жалко такого чоловіка. Його жінка Килина лежить без свідомості. Трудно уявити її переживання після того, як прийде в свідомість.

15 ГРУДНЯ – 3°

Сьогодні помітно понизилась температура і майже не розставало. День пройшов за біганиною і всього не встиг зробити. Прийшлося заночувати знову.

Ноччю майже всю мерещилися сни зв'язані з смертю дядька Степана. Смерть відобрала в нього життя в 9 год. вечора 10 грудня. Але ніяк не віриться, що немає в живих цього чудового чоловіка.

Сьогодні підбадьорив мені настрої пайок, який одержав в Новій на Дунені трудодні (10) і дітей 18 кг. пополам яшного і просяного. В сапожній пообіцяли мені пошити чоботи до 27 грудня.

16го ГРУДНЯ – 1°

Поснідавши пішов додому, зваливши на плечі пайок 18 кг. По дорозі зайшов в сільуправу і знявся з обліку себе й Дуню.

Груз дає себе знати. Поцестили півдороги під'їхати на Старо-Аврамівській підводі. В голові весь час рій думок, і щонайбільше про смерть дядька. Всю ніч снились сни про його дружину тітку Килину. Інший раз забувся про це і споминаєш як проведено мною останні два вечера в грі в шахмати з Москаленком Миколою. Грали обидва розсіяно. За два вечера програли партій 12 і результати рівні.

Кілька слів про смерть, що вирвала здорового й бодрого юнака Сергія сусіда матері. Позавчора він захворів на запалення легенів, учора лежав без свідомості в глибокому сні. Сьогодні ноччю в 2 годині помер. Жив працюючо, а хоронят не відзначно. Не вбрали доладно. Положили на стола в портках і спідній сорочці, – до того злиденно живуть його батьки.

В Вергунах з старостою села був у нас інцидент. Зайшло з-за дров. Сказав, що заборонить мені палить. Я сказав що біля їх я хазяїн. Це його тронуло. Скипів як самовар, і скільки духу закричав.

17 ГРУДНЯ – 15°

Учорашні інцидент з старостою сьогодні ще більше розігрався. Як видно з його висловлювань, він себе ставить високо під самі небеса і хоче щоб кожен йому був не вище в коліна. Так принаймні я його зрозумів. Киплячи і міняючись у гніву, коли не відступав він викрикував: «забороняю тобі й палки брати шкільних дров; я тебе з роботи зніму з сьогоднішнього дня. Подумаєш хазяїн найшовся! Коли б не я не бачив би ти Вергунів, то через мене тебе поставлено на роботу» і інші подібні висловлювання.

Наскільки гупо й необдумано все сказано. Як він себе цим низько ставить. Пак «я тебе з роботи зніму». Які великі хотів би ти мати повноваження. Скільки не кричи і не пирхай а п'ят лизати не буду. Колись сам зрозумієш, що учора і сьогодні ти не був прав. Я тепер тільки бачу, що коли б я менше покладався раніше на староста, то багато дечого більше було б зроблено. Віднині зміню свою діяльність. І тільки тоді твердо себе буду почувати, коли менше комусь віри матимеш, а сам робитимеш.

18го ГРУДНЯ – 5°

Сьогодні привожу приміщення школи двохповерхової в порядок. Підсобним господарством виділено 4 душі. І ось вони зносили парт в один клас і вимітали на другому поверсі. А то наче відсутній господар в школі, такий уже мали вигляд класи.

На вечер відчутно потепліло. В ставку ловили рибу неводом. Думають з улову залишити для продажу в підсобному господарстві 30 %. Коли б хоч два кг. взяти для себе і то в безводі і рак буде риба.

19го ГРУДНЯ – 2°

Знову встановилося тепло. В 7 годин ранку температура була в – 2°.

Час усього дня провів у фізичному кабінеті школи, переписував приладдя або

змальовував, щоб потім десь встановити назу їх. Інакше не встановиш їх назви, як безпосередньо з-за участі спеціаліста.

Днем сьогодні почував себе з нікчемним настроєм. Хотів було ранком виписати риби але запізнився. Попродали чуть світ. Друзі мої в лапках ішли повз мене і не могли мені сказати. Вечером пішов дощ.

20го ГРУДНЯ – 0,5°

Мав бути сьогодні я в Ромодані на базарі, але не прийшлося. Замучить мене фізкабінет. Сьогодні з самого ранку сидів у ньому, переписував чи змальовував приладдя. А чи скаже хто за це спасибі це ще знак?

Погода аж ніяк не похожа на зиму. Температура днем піднялася до +1°, і появилася мокрота. В Вергунах почуваю себе самотнім. Коли б був багатим то мабуть були б і «друзі», а я не маю того характеру підлабузництва чи підхалімства, щоб думати одно, а говорити друге.

21го ГРУДНЯ 0°

Погода з дня на день теплішає. Сьогодні ранком температура дорівнювалася всього лише 0°, а днем 2° тепла. Порівнюючи з минулим груднем, то різниця в зимі як температура далекої півночі і Італії.

Настрій сьогодні гнітючий, до цього й здоров'ям себе почуваю паршиво. Якщо тільки глибше вдумаясь в створившому становищі, в ісході війни, то нічого втішного ще не бачиш для себе в майбутньому. Злигодність і бідність тільки підривають здоров'я.

22го ГРУДНЯ +0,5°

Температура повітря піднімається. Ранком досягла + °. Переважно в справах школи і в особистих іздів сьогодні в Хорол. Відправив з школи 71 книжку для перевірки. Думав встановити назви і ціну приладь фізкабінету, але не прийшлося бачити завшколою Хорола.

В РЗУ в 3^{му} відділу ясного нічого не добився за купівлю дров для школи, і за продажі для мене проса і сояшників. Проса правда обіцяють продати. За остаточне розв'язання за дрова і просо сказано, щоб прийшов в понеділок. Дізнався на цивільній пошті, що можна писати листи на Чернігівщину. Ішов з пошти з однієї думкою – написати листи на Чернігівщину. Марка коштує 1 крб. 20 коп.

В РЗУ вияснив питання з приводу задачі свиней бо дома в Новій годується двоє, а заколоть не маєш права, хоч і нема чим годувать. Згідно закону треба одно здать і тільки тоді різать для себе. Нарешті дано наряд відправки свиней 14 шт. з Нової. Коли б хоч Петро не взяв цієї відправки і відправив свого. З Вергунів наряд на 10 шт. Крім свиней на Вергуни привіз наряд на 14 корів. Завдання воєнне і сьогодні вже треба відправити їх. Одну вергунівську жінку оштрафовано за самотійний забій свині в 1000 крб.

23го ГРУДНЯ – 1°

Погода продовжує бути теплою. Іде оранка на зябь. Вечером годин у 5 пішов дощ, що перетворився на сніг. Однак температура не понизилась і вечером було 0°. День пішов на збільшення. Сонце піднімається вище, але тепло не прибуває, а убиває, такий закон природи відставання охолодження і нагрівання земної поверхні від сонцестояння. Але вже цієї зими холодної я не очікую.

Сьогодні одержав я пайок 9 кг. 200 гр. просяної і 4,700 кг. ячменьової муки. Та 15 кг. 800 гр. кукурудзи в качанах (?!)

24го ГРУДНЯ – 1°

Кукурудзу на пайок одержав лише сьогодні. Що ж то є за кукурудза? Половина гнилої. Ну думаєш ця та просяна мука калорійний дадуть хліб.

Днем потроху розставало.

25го ГРУДНЯ – 3,5°

Мороз значно піднявся. Говорять, що для службовців дозволяють забити олії по 10 кг. на душу. Тобто мені приходить забити 40 кг. Сьогодні за півлітри дьогтю виміняв пуд сояшників.

26го ГРУДНЯ – 12,5°

Сьогодні ходив в Ново-Аврамівку з приводу готовності чобіт. Однак мій вихід напрасний чоботи були не готові, пообіцяли пошити на четвер. Майстерня розпускається і вже будуть дошивати вірніше шити на дому. За день справився в Нову і назад в Вергуни. Хоч правда й пізно прийшов додому.

Учора залягла в ліжку моя мати. В неї болить все: голова, ноги і все тіло. Коли б не тиф. Чого доброго, будучи в Чеховому й захопили там собі хвороби. Це дуже погано.

27го ГРУДНЯ – 18°

Неділя. Мороз бере своє. Ранком він досяг 18°. Але стояла днём тиха погода, і мороз значно зменшився. Сонце пройшовши свій південний зеніт повернуло до північної півкулі і день з дня-у-день збільшувався.

Думав я сьогодні поїхати в Ромодан або і Хорол на базар, щоб купити гасу чи бензину, але порішив, тим, що дав грошей своєму сусіду Лавському і він мені купив півлітри гасу за 150 крб. тобто рівно за мою місячну ставку.

28 ГРУДНЯ – 18°

Мороз не зменшувався. Учора вечером очікував значного більшого на сьогодні морозу. Попереднім разом, будучи в Хоролі з п. Кушніренком домовилися, щоб я до його сьогодні заявився з приводу моїх двох заяв.

В Хорол прибув пізно перед обіднім переривом за 15 хвилин і нічого не прийшлося мені вяснити, поскільки тоді як я був у нього то його не було, а був саме тоді як я був в Фінвідділу одержував гроші з [...] мого в обміні грошей. При нових порядках прийшлося чуть не весь день протарчати за одержанням грошей і підводу взівав. Ішов пішки.

29го ГРУДНЯ – 17°

Вівторок. Погода стоїть безвітряна й сонячна.

Випадково сьогодні прийшлося випити та й добре в себе з старостою села. Правда випили не багато всього літру, але поскільки закуска була погана (цибуля й огірки) то казалось, що багато випили. В дечім визначив характера старости. Кидалося в вічі, що він любить високо носитись і бути паном і там де мо понімає, або й зовсім не понімає. Хоч, щоб кожний перед ним унижався, хтоб він не був і чим би не був. А між іншим і бути в контактї теж дарма.

В данной публикации впервые обнаружен следующий отрывок дневника сельского учителя Д.З. Браженка времен Второй мировой войны. В предисловии материалы этого отрывка сопоставлены с другими источниками и данными научной литературы, обращается внимание на проблемы экономической эксплуатации оккупантами украинского села, принудительного вывоза жителей сел на работы в Германию, состояния сельских школ во время оккупации.

Ключевые слова: дневник, немецкая оккупация, налоги, денежная реформа, повседневная жизнь крестьян, сельская школа, принудительный вывоз.

Extended abstract for the article of I. Etkina «Khorol district in Poltava region in 1942 (due to the diary of Brazhenko Dmutro Zakharovich)».

The article first brings into the light the next fragment of a rural teacher's diary Brazhenko D. Z. World War II period. The chronological limits of the passage – August, 22 – December, 29, 1942 were determined to the removal of his family from Chernigiv region to Khorol district in Poltava region and the end of the calendar year.

This passage gives a unique opportunity for the historian to compare the occupation regimen in Chernigiv region, in the area of military control and Poltava, Reichskommissariat «Ukraine». The author of the diary makes the conclusions that the situation in Poltava region was much calmer. In this passage there are no events which related with the partisan movement, response of German reprisals against the local population, the feeling of anxiety of the

* затерте слово

peasants. And this feeling fills the diary which was written in Chernigiv region.

However, the expected facilitate the family Brazhenko didn't feel due to the worse economic situation in Poltava region. The occupation's control above the village was total. Peasants were imposed with huge natural taxes such as milk, eggs, meat, etc. Besides, peasants had to pay huge cash taxes. Information about the merciless exploitation of the peasantry confirmed in modern scientific literature. The Germans promised to divide the collective farms' land between the peasantry, but because of the huge taxes the peasants didn't believe in their outreach.

At the same time, the occupation authorities carried out a monetary reform and printed new Ukrainian money instead of Soviet rubles. This reform was held in order to confiscate money and it was extremely unprofitable to people.

The author of the diary became a head of the school in the village Verguny in Khorol district. But his salary was scanty and the family with two children lived half-starving. Brazhenko Dmutro noticed that the occupation authorities in Chernigiv region had a better attitude to rural school than in Poltava: gave money for the repair, taught the German language and there was more order. Here books and even globes were taken to review and censorship them.

Brazhenko Dmutro gets a task to agitate the local people to go to work in Germany. He treated this work as forced as he saw that removal was forced and sympathized with the villagers.

The author does not hide the problems of dipsomania in Ukrainian villages during the occupation, which was because the fear, grief and poverty. In November 1942 with Germans' permission, the villagers celebrated the harvest festival.

This passage allows the historian to see the experience of survival of the person and his family in the crucial military situation and to show all its complexity.

Key words: diary, German occupation, taxes, money reform, peasants' everyday life, rural school, forced removal.

